

Grau d'Estudis Literaris

Treball de Fi de Grau

Curs 2022-2023

TÍTOL:

**PEL CANTÓ DE HEGEL,
PEL CANTÓ DE PROUST**

El concepte hegel·lià d'experiència en una lectura
d'*A la recerca del temps perdut*, de Marcel Proust

Estudiant: Etna Miró

Tutor: Dra. Teresa Rosell Nicolás

Barcelona, juny del 2023

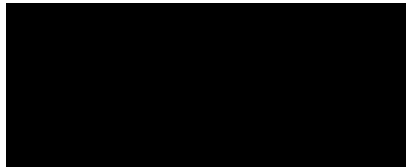

Amb aquest escrit declaro que sóc l'autor/autora original d'aquest treball i que no he emprat per a la seva elaboració cap altra font, incloses fonts d'Internet i altres mitjans electrònics, a part de les indicades. En el treball he assenyalat com a tals totes les citacions, literals o de contingut, que procedeixen d'altres obres.

Tinc coneixement que d'altra manera, i segons el que s'indica a l'article 18, del capítol 5 de les Normes reguladores de l'avaluació i de la qualificació dels aprenentatges de la UB, l'avaluació comporta la qualificació de "Suspens".

Barcelona, a 1 de juny de 2023

Signatura:

Resum

Aquest treball pretén aprofundir en la relació que mantenen la literatura i la filosofia tot pensant l'experiència a partir de l'aplicació del concepte hegelian (Erfahrung) a l'obra de Marcel Proust *A la recerca del temps perdut*. Prenent com a eix documental els llibres que obren i clouen la *Recerca*, el treball ratifica en un primer moment la divisió entre una literatura encarregada de la particularitat i una filosofia dedicada a l'abstracció, només per acabar palesant la indissoluble identitat d'horitzons existent entre ambdues. Efectivament, l'experiència no és contestada, refutada o negada per Proust, ans és recogitada a la *Recerca* amb tanta penetració com la filosofia. En conclusió, la literatura i la filosofia, lluny de limitar-se a ser el revers i l'anvers complementaris d'una moneda, constitueixen una mateixa cara, atès que les dues s'ocupen de pensar en pregonesa no només el concepte d'experiència, sinó tots els aspectes de l'ésser.

Paraules clau: experiència, Hegel, Proust, *Erfahrung*, literatura, filosofia

Abstract

This work seeks to deepen the relationship between literature and philosophy by thinking experience from the application of the Hegelian concept (*Erfahrung*) to Marcel Proust's work *In search of lost time*. Taking as its documentary axis the books that open up and close the *Research*, the work first ratifies the division between a literature charged with particularity and a philosophy dedicated to abstraction, only to reveal in the end the indissoluble identity of horizons between the two of them. In fact, experience is not contested, disproved or denied by Proust, but is researched with as much penetration as philosophy. In conclusion, literature and philosophy, far from just being the reverse and obverse of the same coin, are the same face, as both of them are concerned with thinking in depth not only the concept of experience, but all aspects of being.

Key words: experience, Hegel, Proust, *Erfahrung*, literature, philosophy

ÍNDIX

I. Introducció: Els deures de l'inconegut	p. 6
II. Nit a la intempèrie	p. 12
II.1. L'experiència i la impossibilitat de posseir	p. 12
II.2. L'experiència com a (des)costum: l'esquerda en l'angèlica anestèsia	p. 14
II.3. L'experiència com a contacte amb la realitat: el país sense llei	p. 15
II. 4. L'experiència com a passivitat	p. 18
II. 5. L'experiència com a motor de l'acció	p. 19
II.6. L'experiència com a <i>plus ultra</i>	p. 21
II. 7. L'experiència com a fracàs darrer	p. 23
III. La literatura, l'experiència última o el temps retrobat en l'escriptura	p. 27
III. 1. L'experiència com a renúncia al domini	p. 28
III. 2. L'experiència com a recerca de la veritat	p. 30
III. 3. L'experiència i la infelicitat	p. 35
III. 4. L'experiència com a mort i resurrecció	p. 37
IV. Conclusions: El cantó de Marcel, el cantó de Hegel	p. 40
V. Bibliografia	p. 45

Nonnulla enim pars inventionis est, nosse quid quaeras.

Agustí d'Hipona

Das Denken fängt mit sich selbst, mit dem Entschluss zu denken, an.

H.G. Gadamer

I

Introducció:

Els deures de l'inconegut

Del desconegut, només en pot néixer desconegut i, en tant que qualsevol cosa és radicalment impossible de *conèixer* —conèixer: saber profundament, certament i permanentment—, es fa evident que res, fins i tot allò que creiem nostre, ens pertanyerà mai —la pertinença: la forma més humana, més feble, de conèixer. Samuel Beckett resumí així aquest imperatiu: «Lo desconocido, escogiendo sus armas entre una serie de valores acumulados, es también lo imposible de conocer» (Beckett, 1975: 9). Però, tot i amb això, estem *obligats* al coneixement, obligats a abocar-nos a una llarga tasca d'anar a la descoberta —no conèixer és estar obligats a la recerca: aquests són els deures de l'inconegut. I aquesta és la càrrega que Marcel Proust fa dur als seus personatges: els immergeix en una vida de la qual no en poden aprehendre cap essència, només sentir les vibràtils ondulacions despreses d'un nucli primer que, emperò, no poden desxifrar. La *recerca* de Marcel no és altra que la d'aquest desconegut dolorosament incopsable —a cada allargament de la mà, el buit; a cada buit, la tristesa. Fins al punt que podríem parlar del narrador proustià com a la víctima d'un contínuum d'experiència que se li fa, un i altre cop, escàpola.¹ A la llum d'aquest terme, «experiència» (*Erfahrung*, entès a la manera del filòsof alemany idealista Georg Wilhelm Friedrich Hegel), llegirem alguns episodis cabdals de la *Recerca*.

L'experiència és un dels termes més obscurs del coneixement humà, la qual cosa no ha impedit que hagi estat capital per a moltes filosofies, inclosa la hegeliana, que la conegué sota la denominació d'*Erfahrung*.² Posteriorment, prendrà encara més relleu per la lectura

¹ L'experiència, ja a l'antiga Grècia, es relacionava amb les sensacions que no duïen mediació, directes i clares. S'oposava l'*Empiriki* a la *Domatiki* i la *Methoiki*, més relligades a la teoria o l'especulació abstracta. L'associació entre l'experiència i el tractament de temes més generals ha estat ben present des de l'inici de l'ús del terme (Jay, 10: 2005).

² Tan capital era el terme *Erfahrung* per a Hegel que, tal com explica Martin Heidegger, el filòsof es plantejà, en comptes de la seva cèlebre i definitiva fórmula *Fenomenologia de l'esperit*, la de «Ciència de l'experiència de la consciència» per a intitular la seva obra més important. En la filosofia hegeliana, fenomenologia és, en efecte, l'equivalent al concepte d'experiència, car, per a Hegel, és precisament a través de l'experiència que la consciència arriba a prendre possessió de si mateixa —és a través d'ella que els fenòmens es mostren (Heidegger, 1989: 8). En definitiva, en Hegel, l'escissió de l'ésser en universalitat i

hermenèutica de la filosofia que realitzarà Hans-Georg Gadamer. Gadamer recupera per a la lectura hermenèutica (centrada en la història efectiva, és a dir, en fer cabal de la historicitat que collportem i no deixar-la aparcada en una lleixa com a element, en el millor dels casos, ornamental) el concepte d'*Erfahrung* davant l'*Erlebnis* de Wilhelm Dilthey, car considera que aquest darrer, en prendre com a moment més significatiu el seu resultat, negligeix el vertader procés de l'experiència, essencialment negativa.³ La negativitat és, per tant, el criteri fonamental pel qual Gadamer escandalla el terme d'experiència i decideix de bastir el seu edifici hermenèutic sobre els fonaments hegelians, no pas diltheians.⁴ El sentit productiu, generador i fins i tot creatiu de l'experiència només es pot derivar d'aquesta negativitat que Hegel, tan acuradament, remarca un cop i un altre. La dialèctica de Hegel no para, doncs, sinó en un manlleu de l'experiència: és de l'experiència que Hegel indueix el funcionament de la dialèctica, l'esquema a partir del qual deriva tot

singularitat ha de ser superada, a l'igual de l'escissió de la consciència en consciència i objecte —i aquesta superació, reunificació, reducció de la diferència, arriba gràcies a l'experiència.

³ Tanmateix, cal destacar també una distància fonamental entre la concepció de Hegel i la de Gadamer: Gadamer retreu al concepte d'experiència de Hegel que, un cop feta la identificació total entre autoconsciència i experiència, la història quedi tancada a pany i forrellat. En Hegel, en efecte, la història arriba a la seva parusia, a la seva compleció absoluta i, per tant, deixa de ser *històrica*. Jay parafraseja així aquesta diferència fonamental:

Moreover, as Hans-Georg Gadamer has noted, Hegelian notions of experience that equate it with self-knowledge without remainder fail to register the inevitable finitude of historical experience, which never comes to a final resting place and never achieves the perfection of closure. This limitation is true both of historical experience in the past and the historian's attempt to write about it in the present, an attempt that is always surpassed by later interpretations and narratives. (Jay, 2005: 221).

El concepte d'història efectiva de Gadamer, en canvi, fa destacadissa la impossibilitat de l'autotransparència i ens enfronta al nostre coneixement com a quelcom innegablement històric (tota veritat no és sinó històrica) i, com a tal, estibat amb tota una sèrie de tornaveus i prejudicis que no podem esborrar, dels quals, si més no, cal fer-nos-en càrrec tot intentant veure'ls no pas com a un impediment per a una comprensió més completa, ans al contrari com la condició primera de qualsevol comprensió. Tal com ens explica Félix Duque a propòsit de la idea gadameriana:

Esta es la melancolía del pensar; aquí se revela el fracaso ilustrado de la autoconciencia: no podemos saber de nosotros mismos, porque somos *históricos*. La hermenéutica de H.-G. Gadamer ha pensado hasta el fondo esta melancolía; ha mediado, paradójicamente, la espesa inmediatez de lo sido (*Gewesen*), que constituye nuestra esencia (*Wesen*). Saber por qué no podemos saber(nos): ésta es la tarea de la hermenéutica. (Duque, 1980: 2)

⁴ Seguint aquest criteri, considerem de facto l'experiència com a *Erfahrung* i no pas com a *Erlebnis*, essent que *Erlebnis* és una vivència i no pas una *experiència* —és a dir, connota un aiguavés més immediat, prereflexiu i personal que no pas *Erfahrung* (Jay, 2005: 11). Hi ha prou amb aquesta distinció de traducció per a deixar de banda l'*Erlebnis* en el nostre plantejament.

l'engranatge dialèctic. Gadamer, en prendre el més interessant d'aquesta idea, es desfà dels ressons positivistes de la idea d'*Erlebnis* de Dilthey; tria la de Hegel per a parlar d'una manera d'habitar el món que es consuma no pas en la sanció de la nostra posició, sinó en un desplaçament del nostre saber que ens destarota perquè ens sumeix en un moviment perpetu i incandescent.⁵ No debades, una creença que fins aleshores teníem fermament enclavada acaba, amb el temps, desgastada, embrutida i inservible. L'obertura a l'experiència se'ns imposa, així, per la mateixa experiència, impossible d'eludir en el moment que ens trobem dins del misteriós i màgic flux vital de l'aquí i l'ara. I el funcionament de l'experiència no és altre que el de la dislocació, el de la instància negativa que ens recorda que, com a éssers humans, el nostre moment essencial no és sinó una negativitat fonamental.⁶

⁵ En Gadamer, l'experiència, com a només el principi d'una peripècia de coneixement infinita, no és tan sols una posició epistemològica, crítica, sinó també (i sobretot) vital, ètica àdhuc. Així ho corrobora el mateix filòsof de Heidelberg quan, en una les entrevistes que concedí ja cap a les acaballes de la seva vida, reflexionà talment sobre l'experiència tot destacant-ne la possibilitat única que ens ofereix d'esbadellament, flexibilitat i inauguració:

[...] being experienced does not mean that one now knows something once and for all and becomes rigid in this knowledge; rather, one becomes more open to new experiences. A person who is experienced is undogmatic. Experience has the effect of freeing one to be open to new experience[...] In our experience, we bring nothing to a close; we are constantly learning new things from our experience[...] this I call the interminability of all experience. (Gadamer, 2001: 52-53)

⁶ Una idea que, com sàviament i bellament apunta Gadamer, no és pas nova, sinó que ja la podem pouar de fórmules de la tragèdia grega tot aprenent del patiment d'Èsquil. La saviesa no deriva, segons aquest pensament, sinó de l'engany, talment que la decepció és tan sols el pas previ a un coneixement no pas definitiu, però sí més afuat de les qüestions sobre les quals se'ns han ensorrat les concepcions prèvies. Com afirma Gadamer:

Lo que el hombre aprenderá por el dolor no es esto o aquello, sino la percepción de los límites del ser hombre, la comprensión de que las barreras que nos separan de lo divino no se pueden superar. En último extremo es un conocimiento religioso aquel que se sitúa en el origen de la tragedia griega. (Gadamer, 1977: 433)

Ens duria massa lluny de l'objecte del present treball pensar en l'afinitat ulterior de la concepció religiosa dels límits de l'humà (en altres paraules, el foment de la basarda dels mortals respecte de les decisions, sempre temibles, dels déus) i l'atzucac al que condueix la concepció idealista de Hegel. Al cap i la fi, quan Hegel pensa en una consciència que pren possessió d'ella mateixa progressivament, a partir de l'experiència, fins a topa amb un estadi últim, no està necessàriament implicant —per descomptat, en un registre diferent al de les formes que tenim com a religioses—, que existeix una instància situada dellà de l'abast humà? Si concedim pertinència a aquesta reflexió, haurem d'admetre que, amb maneres laïques, el plantejament de Hegel confirma un cert tipus de religiositat que, si bé és molt distinta a l'olímpica, no deixa de ser tan arbitrària com els confins insuperables que els grecs creien que el món duia incorporat indestruïblement. La

Aquesta definició de l'experiència com a *Erfahrung* (el moment en què retenim la veritat del moment anterior, però destruïm la resta i, per tant, freturem d'una nova composició de lloc que ens provoca dolor) troba un reflex significatiu en la forma de viure el temps que té Marcel, el narrador de la *Recerca*. La literaturització proustiana de l'*Erfahrung*, garbellada i matisada pel sedàs hermenèutic de la lectura gadameriana, constitueix, sens dubte, un dels més fascinants, proteics i fèrtils llegats que ens enduem del viatge per la *Recerca* —si és que cal, a aquestes alçades, justificar-ne cap lectura amb la carrinclona lògica del guany i l'enriquiment.

No obstant això, fora bo d'entendre que allò que la filosofia encimbellada no és sagrat per a la literatura. Tot altrament, sembla que les millors obres es moguin per la críptica pulsíó, la secreta i pèrfida ambició —d'altra banda, termòmetre vital de tot anhel artístic—, d'enderrocar els xarucs reis de la filosofia, aquells governants que intenten ordenar imperativament, desxifrar i fer equivalents la vida en una sola unitat dominadora i grisallena —la vida: heterogeneïtat plena i iridescent; ambigüïtat suggeridora, encisant i corrosiva; dolça indeterminació de la realitat. Si la *Recerca* és un contrapès efectiu en aquest altre costat de la balança, si pot igualar i fins i tot vèncer la colossalitat intimidadora i l'aspiració d'omnipotència que, com a una penyora, arrossegueu les concepcions filosòfiques, sia la del concepte *Erfahrung* hegeliana, sia la de la comprensió de l'ésser a partir del seu ésser, és quelcom que investigarem tot llegint-ne els fragments proposats. Partim de la idea que la *Recerca* no es limita a reflectir la idea d'experiència hegeliana, ans, en tant que la literaturitza, la transforma —hi deixa entrar la realitat multiforme de la vida veritablement viscuda. Hom podria dir que la transformació no és altra cosa que badar el concepte i fer que a través de les clivelles que hi obre hi pugui passar el flux que suposa el canvi constant al qual la història i la vida ens sotmeten en tant que els éssers mudables i efímers que som.⁷

identificació de la consciència amb si mateixa, la plena possessió del pensant en el concepte, l'autoconsciència absoluta de la filosofia realitzada en la història, vindria a ser llavors una mena de segona parusia de la veritat, la promesa d'assoliment d'un regne que conquerir a l'estranyesa i l'alteritat a còpia d'experiència, i, en aquest sentit, l'experiència, per a Hegel, se'ns mostraria com a la via per a arribar a aquesta absoluta de l'absolut —la manera en què la seva aparença absorbeix també l'aparença, la presentació de tota representació... Tanmateix, cal assenyalar que, en Gadamer, aquesta concepció idealista d'una síntesi parareligiosa cau, car Gadamer fa de la historicitat una barra-lleva que priva al procés de poder presentar cap estadi últim, puix que l'eternitza.

⁷ Hi ha una tensió innegable, un fèrtil estira-i-arroña, entre l'anhel de la filosofia (de Hegel, en aquest cas) de treballar amb els conceptes adequats als seus objectes i els mitjans lingüístics amb què

L'experiència és allò que ja no pot ser revocat, allò que ens ha canviat: ens reconcilia amb una realitat alhora que en destrueix una altra. Hegel la identifica precisament amb els obstacles que ens entelen la realitat: cal resoldre les contradiccions de la realitat a través de l'experiència per a arribar a la possessió total de l'autoconsciència en ella mateixa. La genialitat de Proust consisteix, tocant a això, en afirmar amb la seva escriptura que aquesta realitat anterior que queda substituïda no era pas falsa, enganyosa o invàlida, que sí que ho era, de certa, i, de fet, tan certa com aquesta que ara creiem vertadera. Si, *chez* Marcel, només existeixen els paradisos que hem perdut és justament per això, perquè la nostra experiència és un laberint sense sortida, atès que resulta d'una aprehensió humana de l'existència i no pas de l'acció de cap consciència sublimada que vagi destruint cèrcols per tal d'assolir-se en la condició d'Absolut últim. No emergim de la vida més savis a causa de l'experiència, sinó més derrotats, assegura Proust —més preparats per a tornar a ser vençuts. El pessimisme de Proust, la tristesa que li impedeix creure en l'amor i albirar cap redempció de la fal·libilitat i la ridicleusa humanes, de les turpituds i les manifasseries profundament patètiques de tots nosaltres; la mateixa cruesa menyspreadora amb què la *Recerca* valora tot allò mundà com aparent i ínfim (s'ha considerat tradicionalment Proust com a un autor de microscopi, però potser caldria pensar-lo com a autor de llargues distàncies, platònic àdhuc),⁸ ens parlen d'una experiència que, a més d'angoixosa i

necessàriament li cal expressar-los. Segons Adorno, l'element expressiu en Hegel, tot pretenent representar l'experiència, vol sortir a l'exterior i empeny amb força, però no pot, en el seu afany per assolir la necessitat, aparèixer d'una altra manera que no sigui a través dels conceptes; és a dir, d'allò fonamentalment oposat a l'experiència. I tota la filosofia de Hegel, segons la conclusió d'Adorno, es revela com a un esforç per a traduir l'experiència intel·lectual a conceptes (Adorno, 1993: 53). Anàlogament, podríem afirmar que tota la literatura de Proust constitueix un esforç per a traduir l'experiència (vital) a conceptes (literaris).

⁸ Aquesta falsa visió de Proust com a un autor microscòpic, atent al detall més insignificant, fou sancionada per pensadors com José Ortega y Gasset, un lector molt primerenc de la *Recerca*, però no per això encertat. Fins i tot, arribà a dir que Proust era «deliciosamente miope» i practicava un «puntillismo psicológico». (Craig, 2016: 88). A *El temps retrobat II*, Proust es feia ressò ja d'aquesta idea per a refutar-la:

Fins i tot els que van ser favorables a la meua percepció de les veritats que a continuació jo volia gravar en el temple, em van felicitar per haver-les descobert al «microscopi» quan, al contrari, jo havia fet servir un telescopi per percebre coses, molt petites en efecte, però perquè estaven situades a una gran distància, i cadascuna de les quals era un món. Allà on buscava les grans lleis, m'anomenaven tafaer de detalls. (Proust, 2022: 224)

Tot amb tot, lectors posteriors com Josep Pla sí que saberen rescatar Proust d'aquesta crítica tan superficial i enquadrar-lo en una valoració molt més completa amb judicis com el següent:

Marcel Proust no és pas un realista de la realitat crua i directa i de vegades poetitzada. És un realista dels records de la realitat —el temps retrobat—, cosa sensiblement diferent, sovint més complicada. La realitat dels records se li dona amb un realisme molt més ric que el realisme directe i immediat. En la base de l'obra de

dolorosa, no ens duu a cap superació, sinó senzillament a la substitució del costum alienant per un altre hàbit igualment mistificador, tot i que hom estigui cert, igualment que succeïa amb l'anterior, de la seva necessitat. Per a Proust, l'experiència no ensenya a reconèixer allò que és real ni ens apropa al nostre ésser tot absorbint altri, puix que opera en la zona grisa i punxeguda per on transita una consciència acomodàcia que s'avé a bescanviar un costum per un altre.

Hegel afaïçona el concepte; Gadamer hi fa entrar la història; Proust arma la metàfora. La vida demana un motlle, però el motlle roman exoesquelet si la sang no flueix. Per això mateix, seria artificial i matusser intentar separar el concepte de la metàfora. Ben al contrari, és en la seva interrelació dinàmica de pregunta i resposta, de proposta i matís, de combinació sincopada i superposició de contrastos, que podem bastir una idea més complexa, més general i més interessant de la turmentada però fecunda relació que les obres literàries estableixen amb el pensament i de l'eixamplament epistemològic i cognoscitiu que la literatura possibilita com a pont entre dues ribes tan, de bell antuvi, aparentment llunyedanes com semblen ser la filosofia i la vida.

Proust hi ha un onanisme esborronador, microfònic, persistent, deliberat, continuat, infinitament petit, infinitament gran, transcendental. (Pla, 1967: 229)

II

Nit a la intempèrie

II.I. L'experiència i la impossibilitat de posseir

Si l'experiència és quelcom, també és un lloc —no només s'encarna en un temps, sinó que així mateix demana un espai que pren com a escenari, on el subjecte representa el propi procés d'experiència que pateix. L'acció del Temps sobre el subjecte comporta una permanent modificació del seu tarannà, una erosió constant i mòbil que, esdevenint-se en un àmbit concret, tinta de gris la zona que fins ara era blanca. En el cas del Marcel de la *Recerca*, aquest espai és l'habitació de la seva infantesa —l'escenari encisador, oníric i perdut en la bromera, de l'enfilall dels dies de Combray.

El menut —nerviós i d'una imaginació desbocada que li ocasiona continus patiments—, tendrament habituat al bes de bona nit de la mare, sofreix quan el ritual no pot aconseguir-se a causa del convidat al sopar familiar (Charles Swann, el personatge que marcarà amb més força tota la *Recerca*, de qui se'ns brinda un primer besllum aparentment innocent, però ja significatiu),⁹ qui, amb la seva presència, fa que la mare s'entretengui, es faci tard i no

⁹ És revelador que la presentació que se'ns fa de Swann sigui com a objecte de certa recança per part del narrador, atès que és el motiu indirecte de la supressió del ritual vespertí del petit Marcel. Swann, a qui està dedicat el primer volum de la *Recerca* (*Pel cantó de Swann*), és una figura molt present a l'obra però que, d'alguna manera, roman misteriosa a resultes del seu caràcter dual, ambigu i, fins i tot, fantasmal. De trajectòria que es creua diverses vegades amb la del narrador, apareix en diferents moments de la formació de Marcel: primer, com a ídol de l'infant; després, com a protagonista de l'excurs *Un amor d'en Swann*; també, com a pare del seu primer amor, Gilberte, però, igualment, com a radical *dreyfusard* de qui renegaran totes les seves coneixences, i, en darrera instància, com a vell i decrepit malalt que, per negligència, ha estat eclipsat en el frívol i artificios firmament aristocràtic del faubourg Saint-Germain. Fins i tot, hi ha lectures que l'han considerat com una mena de doble de Marcel o una espècie de figura paterna (altrament que el baró de Charlus, mes amb un rol similar, Swann vehiculitzaria la crítica que Proust dirigeix a aquells estetes que no focalitzen la seva energia en la creació, ans la malaguanen en el diletantisme i la desídia) que el narrador, abans de convertir-se en escriptor, ha de matar simbòlicament tot renegant de l'admiració que sent per ell. En aquest sentit, que la presentació de Swann vagi lligada a la sofrença d'en Marcel quan encara és un nen posa en relleu el paper que posteriorment prendrà aquest personatge:

Però l'únic de nosaltres per a qui la vinguda d'en Swann va esdevenir l'objecte d'una preocupació dolorosa vaig ser jo. Quan el senyor Swann hi era, la mare no pujava a la meua habitació. Jo sopava abans que tothom i, quan acabava, me n'anava a seure a taula fins a les vuit, hora que havíem quedat que havia de pujar; aquest bes preciós i fràgil que la mare em confiava d'habitud en el meu llit en el moment d'adormir-me calia que el

pugui pujar a fer-li el petó tan anhelat. L'ansia de possessió insadollable, que marcarà el compàs de totes les relacions que Marcel establirà al llarg de la seva vida, especialment evidenciada en l'estira-i-arronsa agònic i finalment tràgic en què desembocarà la seva tèrbola història d'amor amb l'Albertine —relació que, d'altra banda, se'ns presenta d'una manera tan despullada de tota circumstància, és a dir, tan metòdica i sota una mirada tan fredament taxidermista, corrosiva i implacable que ens fa pensar, de bon començament, en el fracàs inevitable i preestablert de qualsevol relació humana, de cap manera circumscrit a la d'en Marcel i l'Albertine—, és només a les beceroles en aquest episodi embrionari d'inguarible tristesa, que ens proporciona el to subterrani i més pregon de tota la peripècia proustiana en l'exacta mesura que, per bé que primerenc, deixa la seva petja inesborrable en la criatura i en la seva visió del món. L'angoixa d'en Marcel, aquesta vegada, no es calmarà i es convertirà en una autèntica tortura: li mostrarà que la possessió que pot tenir de la seva mare és i serà només parcial, momentània i fugissera, que les successives annexions possibles (els posteriors petons de bona nit que ella li podrà fer en endavant) seran tan sols altres tants emplaçaments incerts per al següent bes.¹⁰

transportés des del menjador fins a la meua cambra i que el guardés durant tot el temps que em despullava, sense que s'esmicolés la seva dolçor, sense que es difongués i s'evaporés la seva virtut volàtil i, justament aquells vespres en què m'hauria calgut rebre'l amb més precaució, l'havia d'agafar, d'arrabassar bruscament, públicament, sense ni tan sols el temps i la llibertat d'esperit necessaris per posar en el que feia aquella atenció dels maniàtics que s'esforcen a no pensar en res més mentre tanquen una porta, i, així, quan la incertesa malaltissa els retorna, poden oposar-li victoriosament el record del moment en què l'han tancada. (Proust, 2020, 34)

¹⁰ En aquest sentit, podem reconèixer una analogia interessant entre la relació que Marcel estableix amb els objectes que desitja (el petó de la mare) i la manera com es comporta l'objecte segons la idea hegeliana de l'absorció per part de la consciència, molt renuent amb totes les idees sobre l'alteritat i l'aproximació a allò diferent. En ambdós casos, trobem una dependència absoluta del que no forma part d'aquesta consciència, és a dir, de tot el que la consciència no pot arribar a aprehendre ni a dominar. Gadamer exposà diàfanament aquesta complexitat:

Significa que el sentimiento de sí mismo de la apetencia, que se inflama y se extingue, no es como tal, en absoluto, la verdad de la autoconciencia que parecía ser. Por el contrario, la autoconciencia de la apetencia se sabe ella misma dependiente del objeto apetecido como de algo otro. «La certeza de sí misma alcanzada en su satisfacción» está condicionada por él —aquello hacia lo que tiende la apetencia es efectivamente un otro—. Solo si este otro existe, puede la autoconciencia encontrar su satisfacción en negarlo. Naturalmente que, al ser aniquilado, el objeto particular de la apetencia ya no tiene más independencia —pues esto es justo lo que pierde—. Lo que sacia nuestra hambre y nuestra sed es un mero otro, cuya negación somos. (Gadamer, 1980: 28-29)

Cal afegir, emperò, guiats encara per Gadamer, que, en el cas de l'experiència hegeliana, per bé que és necessari per a la consciència sentir aquesta independència, és a dir, la distància que la fa desitjable (la

II.2. L'experiència com a (des)costum: l'esquerda en l'angèlica anestèsia

La precarietat de la possessió de la seva mare que revela el petó no fet no és, tanmateix, el motiu que el narrador addueix per a intentar explicar el seu sofriment: el motiu al·legat és l'anormalitat, és a dir, tot fent abstracció de les circumstàncies singulars d'aquell sopar concret, que la mare hagi jutjat convenient no pujar a fer-li el bes de bona nit. No ens trobem davant d'una angoixa banal: Marcel pateix a un nou nivell, amb una nova consciència; sofreix d'una nova manera, desconeguda, per no tenir a la vora la mare, per no sentir-la propera... L'envaeix una hostil soledat, cruel perquè és incerta, perquè projecta un futur ombriu de tota perspectiva coneguda en tant que neix de la mort de l'hàbit. La mare, de ben segur —pensa Marcel—, no pujarà a fer-li el petó perquè aquest vespre ha de fer els honors al senyor Swann en el sopar i la sobretaula. I aquesta mort del costum enfonsa les estratègies que fins llavors tenia el nen per a fer-se comprensible i tolerable l'espera. L'habitud, l'àngel salvífic dels impacients, el remei dels assedegats de certesa... la consuetud i el seu dolç bàlsam, els seus agafalls fàcils, anestèsics i aplanadors de la realitat... Amb quina pèrfida alquímia la rutina omple les llacunes i ens fa sobrevolar les irregularitats per tal que la nostra existència s'escoli exquisidament ensopida

seva no-identitat de víctima propiciatòria), el procés sempre s'acaba rematant amb una destrucció d'aquesta entitat altra, en tant que és absorbida i passa a formar part de la veritat omniabraçadora, més gran, que és l'autoconsciència:

Aquello en lo cual la apetencia encuentra su satisfacción es necesariamente, mientras ella no sea otra cosa que apetencia, algo que hay que destruir y aniquilar, y que es por tanto nulo —y por tal razón no encuentra de esta manera aquello en lo que pudiera sentirse confirmada. Por el contrario, necesita tener la experiencia de la independencia del objeto—. (Gadamer, 1980: 27)

No obstant això, en el cas proustià, aquesta destrucció no s'esdevé —com que el desig roman sempre exclusivament desig, l'objecte anhelat no arriba mai a absorbir-se. Es tracta, emperò, d'una mutació proustiana que no invalida la llei general que ens parla de l'absorció, per part de la consciència, de l'objecte estrany.

No és pas l'objectiu del nostre treball, però és interessant prendre nota de la perspectiva, també dels tornaveus ètics, que ens presenta Jay: una experiència autèntica que fos una relació no dominant entre subjecte i objecte, una relació que ens permetés concebre el desig del subjecte sense frustracions en el seu anhel dominador del món, tant conceptualment com a la pràctica. Una obra d'art ens ajudaria, segons Jay, a assolir aquesta idea d'experiència (Jay, 2005: 359).

(l'avorriment: el triomf del costum)...¹¹ Aquests són els vels que, un cop alçats, ens descobreixen la insuportabilitat de la vida: d'aquesta vida crua, d'aquesta espera boirosa, d'aquesta infinita angúnia. De sobte, la balda que ens protegia de l'interrogant del futur, que ens assegurava que l'endemà seria tan agradablement predictable com l'avui, que les properes hores assistirien a llurs cites tot complint les seves promeses de blana quotidianitat, ha cedit: ara, ens trobem a la intempèrie de la repetició.¹² Ens hem lliurat als afores de la vida, allà on l'ambigüitat fa oscil·lar atroçment les nostres hipòtesis... I que la mare no vingui a fer-li el petó a Marcel se'ns antulla terrible perquè la seva absència expulsa el nen de la roda de la certesa, del país de la vida fàcil, i el fa començar a elucubrar sobre el buit d'ésser.

II.3. L'experiència com a contacte amb la realitat: el país sense llei

Heus aquí el primer pas de Marcel, la primera, atterradora i poderosa, gambada dins el reialme de l'experiència: el costum del petó de bona nit, piconat pel simple fet de tenir convidats a sopar. La pèrdua ha revelat el funambulisme de la convenció de l'hàbit. Hi ha hagut prou amb una petita deformació d'allò habitual per a delatar-ne la feblesa, per a fer brollar, de sobte, un de vessall d'ansietat.¹³ Un cop aixecat el dic del costum, un cop

¹¹ «L'habitud! Arranjadora hàbil però ben lenta, que comença deixant-nos patir durant setmanes en una instal·lació provisional, però que, malgrat tot, estem ben contents de trobar, ja que sense ella, l'esperit, reduït als seus únics mitjans, no podria arribar a fer habitable un estatge.» (Proust, 2020: 15)

¹² En un cèlebre assaig sobre Proust («Sobre la imatge de Proust»), Benjamin compara l'autor francès amb la figura de Penèlope i afirma que la seva noció de felicitat és elegíaca, és a dir, que allò que Marcel pren com a felicitat és l'eterna repetició, la restauració de la primera i original felicitat. Aquest culte a la similitud, aquest retorn constant a un mateix patró, és semblant a la tasca de Penèlope amb el seu teler en un sentit encara addicional: tot amb tot, allò que és important per a l'autor no és el contingut del record, sinó la manera com el recupera, la interrelació i l'entreteiximent d'aquests episodis —no pas què contenen (Benjamin, 2001).

¹³ Sobre aquesta pertinença consubstancial de l'hàbit a la vida, llegim a Beckett:

El hábito es un compromiso entre el individuo y su contorno, o entre el individuo y sus propias excentricidades orgánicas, la garantía de una inviolabilidad sin interés, el hilo conductor de su existencia. El hábito es el lastre que encadena al perro a su vómito. Respirar es hábito. La vida es hábito. O, más bien, la vida es una sucesión de hábitos, puesto que el individuo es una sucesión de individuos; al ser el mundo una proyección de la consciencia individual (una objetivación de su voluntad como diría Schopenhauer), el pacto debe ser continuamente renovado, la carta de salvoconducto puesta al día. La creación del mundo no ocurrió de una vez por todas sino que se renueva cada día. El hábito, por tanto, es el término genérico con el que se conocen los

retrobada aquesta fiblada d'estranyesa que ens provoca tot contacte amb una realitat no mediada pel diàfan ritme del cop de l'expectativa i el contracop de l'acompliment, el petit Marcel jeu al seu llit sabent que la mare no vindrà, submergit en la temuda zona grisa que l'ha fet col·lisionar abruptament amb una realitat que, malauradament, no és la que ell desitjaria.¹⁴ La realitat, per a Proust, no és cap compliment del nostre desig, sinó, ben al contrari, un desmentiment del que esperem —una amarga visió de lucidesa que només adquirim mercès a l'experiència.

Marcel sura en la matriu del període de transició que separa un costum de l'altre, un moment d'adaptació perillós car no compta encara amb un nou patró definit, però ja no pot emparar-se amb l'anterior.¹⁵ L'experiència és el país sense llei: misteriosa i fèrtil, els arcans engranatges que la dominen semblen més aviat màgia. I és d'aquesta manera que arribem al moment de negativitat previst en l'experiència descrita per Hegel. El patiment de l'ésser es fa descarnat, absolut, aclaparador: l'ego, exiliat de l'hàbit, descobreix que aquesta ferocitat és la textura mateixa amb què carn, temps i espai es trenen. No en va, en el procés de l'experiència concebut per Hegel, se'ns parla d'una violència exercida per la pròpia consciència sobre si mateixa, d'una consciència que, a la recerca del seu propi concepte, de la seva pròpia veritat, transcreix al preu d'una progressió que ha d'esquinçar

innumerables acuerdos concertados entre los innumerables sujetos por los que el individuo está constituido y sus innumerables objetos correlativos. (Beckett, 1975: 19-20)

¹⁴ Parlant en un sentit tot altre, metaliterari, podríem entendre l'acció atzarosa de la memòria, la seva imprevisibilitat, com a una tirada de daus en la terra de ningú de l'oblit. Amb l'afegit que, sense el risc de la desmemòria, no hi ha escriptura, no hi ha experiència d'allò viscut, per la qual cosa, per a poder escriure, Proust necessita com a aliats no tan sols els ressorgiments de la memòria involuntària, sinó també tot allò que sap que el temps sebollirà i que, si no posa ara en paper, mai no apareixerà. Cal afegir que, sense aquesta noció apressant de perill, sense sentir l'hàlit gèlid de la mort al clatell, l'aventura de l'escriptura com a l'experiència total, englobadora, no tindria cap mena de justificació? Així ho formulà perfectament Maurice Blanchot:

Qui, plus que Proust désire se souvenir de lui-même? C'est pourquoi il n'est pas d'écrivain plus étranger à l'enregistrement au jour le jour de sa vie. Celui qui veut se souvenir doit se confier à l'oubli, à ce risque de l'oubli absolu et à ce beau hasard que devient alors le souvenir. (Blanchot, 1959: 256)

¹⁵ En paraules de Marcel:

Però la meua tristesa encara esdevenia més gran, perquè justament el canvi d'il·luminació destruïa el costum que tenia de la meua habitació, gràcies al qual, i llevat del suplici del moment d'allitar-me, m'havia esdevingut suportable. Ara ja no la reconeixia i això m'inquietava, com una habitació d'hotel o de xalet on hagués arribar per primer cop, just després de baixar del tren. (Proust, 2020: 16)

molts vels, d'uns vels que no són res més que els seus vels, és a dir, els seus mateixos estatges i nivells.¹⁶

Si la consciència és el seu propi concepte, si ella mateixa és el seu objectiu a assolir, en la seva autotransgressió dels seus mateixos límits es troba en una nova versió de si.¹⁷ O sia, la consciència transcendeix allò limitat que era la seva forma anterior per a reconstituir-se en una altra forma, més perfeta, més plena, més aconplerta, superior, però aconseguida a costa de destruir-se anteriorment.¹⁸ Succeeix a aquest llampec de violència una retracció protectora i benèvola amb un mateix: per bé que el pensament de Marcel sobre el seu propi patiment, així com el seu intent de romandre en un estat d'apatia, menystenint el seu propi dolor, subratllin la seva incapacitat de fer front a la situació i l'enfonsin més en el seu viacrucis, intenta convèncer-se de la insignificança i absurditat, de la poca consistència i manca de fonament real dels seus sentiments.¹⁹ Hegel ja ens havia advertit d'aquesta covardia de la consciència que, desprotegida, despallada en la seva pròpia veritat, intenta fer un pas enrere i evitar el trasbals que suposa superar-se. Nogensmenys, és tard i l'experiència s'abat com a una condemna, exacta, precisa, saberuda i deseixida dels entrebancs justament sobre el flanc on tenia previst d'atacar. Res té de compassiva, no perdona el tràngol: l'orba obliqüitat és igualment feridora per a tots els éssers i no hi ha experiència més igualadora que la mort —l'experiència darrera, que anul·la i alhora

¹⁶ Hi coincideix, bé que considerat des d'una perspectiva molt més general, Gilles Deleuze quan afirma que el tema de l'obra de Proust és la recerca de la veritat, una veritat que no pot descobrir-se sense l'acció del temps (Deleuze, 1972: 177). El record, resultat d'aquesta recerca de la veritat, només pren cos quan quelcom força aquest pensament a efectuar la descoberta (ib.). És a dir, que també Deleuze detecta com a clau del moviment de la *Recerca* aquest moment de violenta expulsió del pensament cap a fora d'ell mateix.

¹⁷ Aquest moment d'autocreació de la consciència, que s'ha de donar a ella mateixa uns nous paràmetres, és també una característica de la modernitat: la modernitat és aquest nou terreny de legitimitat. La modernitat, la *Neuzeit*, és l'època caracteritzada per l'emancipació dels criteris, que ja no s'agafen de préstec de cap tradició, sinó que es generen (a través, és clar, d'una experiència).

¹⁸ Així refereix Heidegger aquest procés dialèctic:

Consciousness therefore suffers violence at its own hands, a violence through which it destroys for itself any limited satisfaction.

Under the influence of this violence, anxiety may well retreat from the truth and try to conserve what is in danger of being lost. But it can find no rest. (Heidegger, 1989: 17)

¹⁹ «M'hauria agradat no pensar en les hores d'angoixa que passaria aquell vespre tot sol a la meua cambra sense poder-me adormir; mirava de convèncer-me que no tenien cap importància, ja que l'endemà al matí les hauria oblidat, d'aferrar-me a idees d'avenir que esperava que em conduïssin com a sobre d'un pont més enllà de l'abisme proper que m'espantava. Però el meu pensament, tens per la preocupació, convex com la mirada que llançava a la mare, no es deixava penetrar per cap impressió estranya.» (Proust, 2020: 35)

resumeix totes les anteriors i demana a tothom el mateix preu. L'experiència és, doncs, patrimoni del desesper —patrimoni, al seu torn, de tots aquells que han sabut què és viure. L'ansietat del petit Marcel, que idea tota mena d'estratègies ingènues per a evitar el dolor en la soledat de la seva cambra, no és, per consegüent, de cap manera evitable: Hegel ja ens ensenyà que la consciència no troba repòs fins que ha dut a terme el seu procés d'anihilació i renaixença.²⁰

II. 4. L'experiència com a passivitat

Si acordem amb Hegel, cap experiència és, de debò, volguda, resultat autèntic i actiu d'haver estat percaçada a consciència: al contrari, és rebuda passivament —s'abat sobre nosaltres com l'àliga sobre la seva presa.²¹ Marcel no vol fer experiència i s'hi resisteix amb tota la seva capacitat volitiva: desitjaria, de tot cor, rebre el petó acostumat de la seva mare com tots els vespres, no haver de patir una nit d'insomni i desemparament, no trobar-se desolat i abandonat en una cambra que li ha esdevingut desamiga perquè ja no l'habiten sinó les marques de l'absència d'aquell amor protector que només la mare li lliurava. Però no estava a les mans de Marcel decidir si feia o no aquesta experiència, així com tampoc no és decisió de la consciència hegeliana esmicolar la concepció d'ella mateixa que tenia anteriorment, puix que l'acaçament de la veritat, del seu acompliment com a autorealització del concepte, és una mena de destí inalienable. D'aquesta manera, l'experiència viscuda per Marcel —el simbòlic tall del cordó umbilical que encara el lligava al ventre matern, representat per la pèrdua del petó de bona nit a mode de primera marca impresa pel terrible coneixement del fet que la mare no sempre hi serà, que algun dia desapareixerà així com ha desaparegut el petó— és una experiència impel·lida per la

²⁰ No vanament, tal com expressà Heidegger:

Under the influence of this violence, anxiety may well retreat from the truth and try to conserve what is in danger of being lost. But it can find no rest. Should it wish to remain in thoughtless indolence, thought will trouble the thoughtlessness and its restlessness will disturb that indolence. Or, should it take refuge as sentimentality which claims to find everything *good in its kind*, this claim will suffer equal violence at the hands of reason, which finds a thing wanting precisely in so far as it is a kind. (Heidegger, 1989: 17)

²¹ Friedrich Nietzsche coincideix, en aquest plantejament, amb Hegel:

Viure una experiència *volent* viure una experiència: això no funciona. Quan hom viu una experiència no *pot* girar l'esguard cap a si mateix; tot esguard es torna aleshores un «mal esguard». Per instint, un psicòleg com cal s'està de veure per veure; això mateix val per al pintor com cal. No treballa mai «segons la natura» —deixa que sigui el seu instint, la seva *camera obscura*, que filtri i expressi el «cas», la «natura», la «vivència»... (Nietzsche, 2022: 83)

mateixa inèrcia de la vida, no pas per cap acte voluntari de la consciència de cap ego. El subjecte és, per tant, llançat a l'experiència, sense xarxa ni intrepidesa: no hi ha heroisme dins seu, sinó impossibilitat de fer valer la covardia essencial de l'autopreservació i la supervivència. En una paraula, no fem experiència, ans som abocats a l'abisme de l'experiència, abandonats en la zona neulosa d'adaptació entre dos sistemes que ens fa païble la realitat.

II.5. L'experiència com a motor de l'acció

L'experiència té molt de mort: podríem parlar d'enterrament d'un jo caduc que, anihilat per una violenta crisi, restarà colgat sota la terra humida i olorosa del record, substituït per una altra persona nova, més forta. Marcel arriba a la seva cambra després d'haver deixat enrere la sala del menjador on xalen la seva família i el convidat, aliens al seu desconsol. I, no endebades, la imatgeria que empra per a descriure el seu abillament per a posar-se al llit és obituària.²² És, en efecte, en aquell moment que l'experiència metamorfosa i pren tot el seu sentit, que no és altre que el de tornar-nos creatius respecte de les nostres circumstàncies i forçar-nos a l'acció. És justament en aquell instant àlgid de dolor, quan una tensió insuportable s'ha apoderat del nen, quan Marcel creu que un bri més de sofriment li suposarà la mort (això és, quan pensa que renunciar al bes de la mare és pitjor, molt pitjor, que qualsevol altra cosa i prefereix el que sigui a donar-lo per perdut), que el procés mateix de l'experiència el fa prendre un seguit de decisions que, en altres contextos, haguessin estat senzillament impensables. D'aquesta manera, l'experiència el fa sortir de la seva consciència, d'ell mateix com a subjecte, per tal de dur a terme quelcom inimaginable fins aleshores: en primera instància, fer arribar un missatge a la seva mare, a través de Françoise, tot enganyant la criada en assegurar-li que és cosa convinguda entre la mare i ell. L'infant sap perfectament que les conseqüències d'enviar una nota com aquesta en ple sopar davant convidats poden ser molt greus, però tan gran és el seu desesper que assumeix el més que probable càstig amb tal de visibilitzar-se on és la mare, d'escurçar la distància

²² «Un cop a l'habitació, em calia tapar totes les sortides, tancar els porticons, cavar la meua pròpia tomba tot desfent les flassades, revestir el sudari de la meua camisa de dormir. Però abans de sepultar-me en el llit de ferro que havien afegit a l'habitació, perquè a l'estiu tenia massa calor sota les cortines de reps del llit gran, vaig tenir un moviment de revolta, vaig voler assajar una astúcia de condemnat.» (Proust, 2020, 40)

que l'allunya d'ella.²³ És a dir, que el nen, a partir de la realització de l'experiència, precisament pel dolor inaguantable que li és infligit per aquesta separació, adopta una decisió contrària a totes les convencions, a tot allò assenyat i indicat: prefereix donar curs al desfici, amb un gest irreflexiu del qual sap que se'n penedirà, a seguir ancorat en el malestar. Vet aquí que el patiment que implica no importa quin aprenentatge té l'estranya virtut d'afranquir el joc de les nostres facultats i la nostra intel·ligència, tot afuant-les en una lliure disposició i articulació que ens permeten transcendir-nos: la realitat, amb els seus avantatges i els seus inconvenients, esmola els nostres recursos. I, per aquest camí, l'ego es va afeixugant de mort i de dol fins que mor, i deixa pas a un altre de més agosarat —no cal parlar, emperò, de valentia en un sentit moral ni heroic, perquè és un coratge, a contracor, imposat per la més imperiosa necessitat. Així, l'alliçonadora vivència del petit Marcel pot ser llegida, tal com ja havia explicat Hegel, com a la peripècia de la transformació de l'experiència de la consciència en una altra, més posseïdora de si mateixa, que no és fruit de cap alta volada d'intencions d'aprenentatge, sinó del procés obligat que demana la història en el seu desenvolupament.

La nostra sensibilitat orgànica, per a poder-nos adaptar i reconèixer-nos enmig dels nous costums emergits del desori de la crisi, és cridada, així, a ultrapassar els condicionants de l'experiència que l'han duta fins a aquell punt. I és aleshores que s'obre la finestra sobre el real, la mirada que ens mena al possible; és llavors que l'experiència ens permet ser creadors —creadors d'un nivell més elevat de la nostra mateixa consciència, fet en el qual desemboca, no sense violència, aquell bescanvi de pells. No oblidem que en Marcel fa experiència en tant que precisament el patiment li permet crear un nou paràmetre de la realitat amb la seva acció. Pren una decisió que no podria haver pres mai el petit Marcel i aquesta decisió no és gens anodina, puix que en ella —el conjunt de les seves frustracions i angoixes projectades en la seva incapacitat d'oblidar-se del petó de bona nit de la mare— s'hi troben, en estat embrionari, totes les altres que prendrà, d'adult, respecte dels seus

²³ «La meua ansietat va decaure a l'instant; ara ja no era, com abans, fins l'endemà que m'havia separat de la mare, ja que la meua noteta, que sens dubte l'enutjaria (i doblement perquè aquesta maniobra em deixaria en ridícul als ulls d'en Swann), almenys em faria entrar invisible i encantat en la mateixa estança que ella, li parlaria de mi a l'orella; ara, aquell menjador prohibit, hostil, on feia tot just un moment, el mateix gelat —el granissat— i els bols per glopejar em semblava que ocultaven plaers malignes i mortalment tristos perquè la mare els tastava lluny de mi, se m'obria i, com un fruit esdevingut madur que trenca el seu embolcall, faria brollar, projectar fins al meu cor embriagat, l'atenció de la mare mentre llegís les meves línies. Ara ja no estava separat d'ella; les barreres havien caigut, un fil deliciós ens reunia. I això no era tot: la mare segur que vindria!» (Proust, 2020: 42)

amors futurs. Marcel s'ha fet, doncs, de cop, gran: ha començat, si més no, a actuar com el Marcel que tant patirà per Albertine. La tendència artística d'aquest Marcel, la creativitat del seu ego no són pas, per tant, expansives, sinó contràctils: l'experiència el posa en contacte amb la seva essència, amb la seva ansietat malaltissa i basquejant per tot allò que estima, mes roman inaccessible —heus aquí el pecat de tots, en diversos graus: l'amor que deforma el misteri que representa, és a dir, la persona que és estimada, mai no en ella, sinó en la imatge múltiple i asímptota que ens n'hem fet; l'amor que assegura un precari domini i una il·lusòria possessió completa que, tan bon punt desfem l'embolcall de paper maixé que la sosté, s'esdueix del tot.²⁴

II.6. L'experiència com a *plus ultra*

Succeeix en tot moviment: després de l'acció, la reacció. Així, després d'haver gosat adreçar el missatge a la mare, Marcel, de seguida, repara que la commoció soferta li ha fet cometre una bajanada, que tot se n'anirà en orris perquè no ha pogut controlar-se. La mare no vindrà, i no vindrà precisament —ara sí que n'està segur—, perquè ell li ha escrit la nota: el buit no tenia xarxa.²⁵ Amb tot, ja que les coses havien pres aquest gir desesperat, calia anar més enllà: el primer fracàs no havia estat suficient (no havia *ensenyat* res) i, un cop accelerada la màquina, l'única opció assenyada era continuar alimentant-la de velocitat, no pas frenar-la... És per això que Marcel es torna a llançar al buit i, aquest cop,

²⁴ «Pensava que en Swann hauria rigut molt de l'angoixa que acabava d'experimentar si hagués llegit la meua carta i n'hagués endevinat la intenció; ara bé, al contrari, com vaig saber més tard, una angoixa semblant va ser el turment de la seva vida durant molt anys i, potser, ningú no m'hauria pogut entendre millor que ell; aquesta angoixa de sentir que la persona que estimem és en un lloc de plaer on nosaltres no som, on no podem pas reunir-nos-hi, a ell va ser l'amor que li va fer conèixer, l'amor, al qual aquesta angoixa està predestinada en certa manera, pel qual quedarà acaparada, especialitzada; però quan, com en el meu cas, l'angoixa ens entra abans que l'amor hagi fet la seva aparició en la vida, sura tot esperant-lo, vague i lliure, sense un destí precís, al servei un dia d'un sentiment, l'endemà d'un altre, ara de la tendresa filial o ara de l'amistat per un company. I la joia amb la qual vaig fer el primer aprenentatge, quan la Françoise va tornar per dir-me que lliurarien la meua carta, en Swann també l'havia coneguda [...]» (Proust, 2020: 42-43)

²⁵ «Però al cap d'uns segons, vaig adonar-me que, escrivint aquella nota a la mare, acostant-m'hi tant, malgrat el risc que s'enfadés, que havia cregut tocar el moment de reveure-la, m'havia barrat la possibilitat de veure-la abans d'adormir-me, i els batecs del meu cor esdevenien més dolorosos a cada minut perquè l'agitació m'augmentava i em predicava una calma que era l'acceptació de la meua malaurança.» (Proust, 2020: 45).

com a un suïcida: surt al passadís a esperar la mare, car ha decidit que aquella nit ell no dormirà sense rebre el seu petó, tant sí com no. La seva mentalitat és la d'un condemnat a mort i, un cop presa la decisió, el nen sent un alleugeriment notable —ja se sap que el més complicat de les decisions extremes no és pas dur-les a terme, sinó prendre-les.²⁶ Marcel ho ha apostat tot a una sola carta i, ara sí, el càstig serà definitiu. I, tanmateix, la seva urgència és tan peremptòria i la seva pruija tan viva que tota la resta passa a segon pla i les conseqüències esdevenen intranscendents davant la possibilitat d'acomplir el seu desig.²⁷ La corda, ja tensada, aviat es trencarà: l'experiència ha dut en Marcel a sortir d'ell mateix fins al punt que ja no podrà tornar enrere. I l'ansietat d'ara no és com la d'abans: l'espant i la joia per la decisió presa envaeixen ensems el nen. Al cap del carrer, però, l'episodi es resoldrà de forma força sorprenent: la seva mare, temerosa de la reacció del pare, intentarà enviar-lo a dormir abans que el marit en prengui esment, però ja és massa tard, car el pare descobreix el nen al passadís i, en un gir totalment inesperat, permet que la mare dormi, com a excepció, a l'espona del llit d'en Marcel. El pare —el progenitor més estricte i rigorós amb l'educació d'un Marcel massa procliu als atacs nerviosos—, tot i que poc inclinat a la generositat nascuda de la sensibilitat compassiva, és llavors, al capdavant, qui afluixa el seu llaç escorredor i concedeix el permís tan anhelat. La mare no se'n sap avenir i Marcel, encara menys.²⁸ En lloc del càstig tan temut, una insòlita recompensa...

²⁶ «Jo sabia que el cas en què em ficava era, entre tots, el que podia tenir per a mi les conseqüències més greus de cara als meus pares, força més greus en realitat que les que un foraster hauria pogut suposar, d'aquelles que hauria cregut que només podien ser degudes a faltes vergonyoses. Però en l'educació que em donaven, l'ordre de les faltes no era el mateix que en l'educació dels altres nens, i m'havien acostumat a situar, abans que totes les altres (perquè sens dubte no n'hi havia contra les quals calgués que me'n preservessin tan acuradament), les que, ara ho comprenc, tenien com a denominador comú el fet que hi caigués cedint a un impuls nerviós.» (Proust, 2020: 46)

²⁷ «Quan aniria a interposar-me en el camí de la meva mare en el moment en què pugés a dormir, i ella veiés que m'havia quedat llevat per tornar-li a dir bona nit al passadís, ja no em deixarien quedar a casa, l'endemà m'internarien en un col·legi, segur. Doncs bé, encara que m'hagués de tirar per la finestra cinc minuts més tard, preferia fer el que feia. El que ara volia era la mare, era dir-li bona nit, havia anat massa lluny en el camí que duia a la realització d'aquest desig per poder girar cua.» (Proust, 2020: 47).

²⁸ «Em va mirar un instant amb aire sorprès i enutjat, i després, quan la mare li va haver explicat en poques paraules confoses el que havia passat, li va dir: «Vés amb ell, dona, fa una estona em deies que no tenies son, queda't una mica a la seva habitació, jo no necessito res». «Però estimat —va contestar tímidament la meva mare—, que jo tingui o no tingui ganes de dormir no canvia res, no podem acostumar aquest nen...». «No es tracta d'acostumar —va dir el pare, arronsant les espatlles—, ja veus que està tot trist, té un aspecte desolat, pobre nano; vaja, tampoc no som botxins, oi? Quan es posi malalt, estaràs contenta? Ja que hi ha dos

Semblaria, per tant, que el procés d'experiència li havia aconseguit, a la fi, un triomf. Però és el cas que, si penséssim tal cosa, cometriem un error; en realitat, ens quedariem al llindar del veritable quid de la qüestió, del nivell pregon i determinant de l'experiència proustiana.

II. 7. L'experiència com a fracàs darrer

Marcel ha aconseguit el que es proposava —més, fins i tot... I, no obstant això, l'impensat triomf no representa cap consol, sinó una condemna més profunda, més intricada, més entortolligada. És només ara —després d'haver apostat i guanyat amb la seva resolució, que semblava esbojarrada— que Marcel se n'adona que no ha obtingut, en el fons, cap victòria, atès que la gràcia atorgada és al preu d'haver establert el precedent d'un hàbit nociu, d'haver fet més planera la singladura a un tret de caràcter del tot reprovable. Demés, Marcel estava cert que qui era més conscient de la dimensió de la seva pena, la mare —que sempre havia intentat ensenyar-li a dominar les rebequeries del seu tarannà—, no li hagués concedit mai el caprici (només havia cedit per obediència al pare). L'advertiment d'aquesta concessió de la mare, a desgrat, provocava una gran tristesa en Marcel, puix que el nen percebia que l'abdicació de la voluntat dels progenitors significava que la seva tristor havia passat a ser tractada no pas com a quelcom susceptible de ser corregit, sinó com a un defecte inherent i no subsanable que calia tolerar. I en saber-ho, en Marcel havia deixat de ser feliç, ja que havia entès que aquesta primera concessió, aquesta primera gràcia que li havia estalviat el suplici, era en el fons una promesa de turments més grans futurs en la mesura que la seva voluntat, ara neulida, tindria més difícil dominar els seus nous esclats d'ansietat i melangia. Talment, el petit Marcel advertia que el triomf que havia aconseguit treballava contra el seu avenir.²⁹ El fill afirma veure com la tendresa que

llits a la seva cambra, digues a la Françoise que et prepari el gran i queda't amb ell aquesta nit. Apa, fins demà, jo no estic tan nerviós com vosaltres i me'n vaig a dormir.» (Proust, 2020: 50)

²⁹ «Així, per primera vegada, la meua tristesa ja no es considerava com una falta punible, sinó com un mal involuntari que acabaven de reconèixer oficialment, com un estat nerviós del qual jo no era responsable; tenia el consol de no haver de barrejar ja els escrúpols amb l'amargor de les meves llàgrimes, podia plorar sense pecat. [...] Hauria d'haver estat feliç: no ho era. Em semblava que la mare acabava de fer-me una primera concessió que li devia ser dolorosa, que era una primera abdicació de part seva davant l'ideal que havia concebut per a mi i que, per primera vegada, ella, tan coratjosa, es confessava vençuda. Em semblava que, si acabava d'aconseguir una victòria, era contra ella, que havia reeixit, com ho haurien pogut fer la

la mare té per ell afeixuga el seu bell rostre. Aquest acompliment provisional que fa la mare —Marcel n'està cert— aviat s'haurà de desfer tan màgicament com ha arribat: i, aleshores, només li restarà, novament, la solitud de la cambra, com al principi. La mare no podrà quedar-se totes les nits: s'ha inaugurat un hàbit que indefectiblement tornarà a trencar-se i, a l'igual de tot trencament, comportarà una nova pena.³⁰ Allò que desitja en Marcel no és que la mare es quedi una nit a la cambra, és que es quedi per sempre: la concessió revela ésser només un engany del seu desassossec. I les angúnies revindran i no es podrà fer res per a posar-hi un dic de contenció: només quedarà, per tant, fer una altra experiència de separació, encara una altra..., i una altra encara... i així en una espiral infinita d'avideses sempre decebudes...

Un cop arribats a aquest punt, hauríem de desempallegar-nos de l'esquema hegelian. Fet i fet, vet aquí una altra realitat de l'experiència per a Proust que, per bé que, de entrada, se'ns mostrarà afí a la concepció hegeliana, acaba contradient-la amb la seva nota pessimista: l'experiència en Proust no és sinó un enorme fracàs —l'únic èxit possible és fer-lo evident a la consciència, és a dir, atènyer un nou grau de consciència del patiment. En canvi, en Hegel la seva idea sobre l'experiència, l'alteració del nostre saber i del seu objecte, ens emmena cap a un nou objecte que conté la veritat de l'anterior.³¹ L'experiència, com a procés en què hom s'uneix més íntimament, amb més unitat, amb si mateix, és essencial per a la presumpció hegeliana de veritat del contingut: cal que l'experiència ratifiqui el contingut, cal que trobi la veritat essent una de sola en la certesa d'ell —la consciència, a través de l'experiència, assoleix la seva autoconsciència, que no

malaltia, les penes, o la tristesa, a estovar la seva voluntat, a entendre la seva raó, i que aquesta nit començava una era, restaria com una trista data.» (Proust, 2020: 52-53)

³⁰ «Els meus remordiments s'havien calmat, em deixava anar a la dolçor d'aquella nit en què tenia la meva mare al meu costat. Sabia que una nit així no es podria repetir; que el desig més gran que jo tenia en aquest món, quedar-me la mare a la meva cambra durant aquelles tristes hores nocturnes, s'oposava massa a les necessitats de la vida i al desig de tots com perquè l'acompliment que se li havia acordat fos altra cosa que fictici i excepcional. Demà les meves angoixes tornarien i la mare no es quedaria. Però quan les meves angoixes es calmaven jo ja no les comprenia; i a més, l'endemà a la nit encara era llunyà; em deia que ja tindria prou temps de pensar-hi, per més que aquest temps no em podria aportar cap poder nou, ja que es tractava de coses que no depenien de la meva voluntat i que, si em semblaven més evitables, només era per l'interval que encara les separava de mi.» (Proust, 2020: 58-59)

³¹ Formulats, de nou, per Heidegger:

This *dialectical* movement, which consciousness exercises on its self—on its knowledge as well as its object—is, in so far as the new, true object emerges to consciousness as the result of it, precisely that which is called *experience*. (Heidegger, 1989: 23)

és altra cosa que la seva equivalència amb la veritat, és a dir, el concepte... Però, de debò podem afirmar que aquest Marcel, ja sacsejat per una primera experiència, conté la *veritat* del petit Marcel? És més vertadera com a consciència la d'aquest nou Marcel emergit de l'experiència? Si fos així, per què el Marcel amb experiència sent que ha fracassat? Si bé és cert que sí que ha tingut un contacte més estret amb la realitat, que l'ha sancionada de més a prop i que per a casar-hi els seus pensaments amb les seves urgències s'ha lliurat a una acció creadora i agosarada, i, si igualment és cert que, obrant així, ha vist ensulsiar-se la seva anterior concepció del món i, únicament partint d'aquestes desferres, ha pogut prendre l'embranchida necessària per a confeccionar-se una nova cuirassa, això és, una nova forma de contactar amb la realitat, podem pensar amb fonament que aquest Marcel és inherentment més *cert* que l'anterior? El narrador no ens permet certament embeure'ns d'aquest optimisme sofert, gairebé estoic, que, tot i reconèixer l'experiència com a patiment, fa de la seva superació un horitzó que paga aquest sofriment, que xauxineja al foc lent de la negativitat essencial hegeliana: ens diu, ben al contrari, que, per bé que hauria d'estar content, no ho està. És el propi Marcel, doncs, qui, intueix el caràcter cíclic, reiteratiu i lacerant en el seu recomençament sempitern, del procés de l'experiència, qui ha començat a endevinar que, per moltes noves façanes que ens construïm i per molt sòlidament que les alcem, sempre les veurem caure —sempre ens acostumarem a nous hàbits que, arribat el moment, hauran de ser, al seu torn, enderrocats; sempre desitjarem nous objectes i noves persones impossibles d'anostrar en la seva totalitat i en la seva continuïtat, i sempre ens decebrà aquesta impossibilitat de posseir-los.

De tal manera, les experiències que adquirim, que ens permetran ser, tal com pensa Hegel, més amos de la nostra consciència, són, per contra, per a Proust, solament un instant més de l'infinit joc d'ajustaments i reajustaments en què consisteix la nostra vida, on l'única certesa és el turment de la consciència, en concret, la vivència, repetida un cop i un altre, fins a la sacietat, del moment essencial de negativitat. O sigui, que la unitat que l'experiència, segons Hegel, tendeix a assolir amb la consciència no és, per a Proust, sinó un dels molts moments, transitoris i efímers, pels quals el narrador proustià fa passar Marcel: a la *Recerca*, a cada estatge, a cada cronozona, no hi ha una superació, sinó una substitució —i, a la fi, l'únic llegat que ens deixa aquest procés de transformació cruenta, entrevist per Proust, és la tristesa i la melangia. La superació i la sublimació, el retrobament de la consciència en una autopossessió més plena, en un estadi més elevat, al qual, malgrat el dolor, ha pogut accedir i des d'on li és possible talaïar tot el passat i albirar el futur, és una il·lusió per a Proust: Marcel patirà i ho farà absurdament, sense entrellucar

cap horitzó de reunificació de la certesa d'un mateix en el saber, en el concepte, en la veritat. La dialèctica de l'experiència proustiana no acaba, per tant, en una síntesi de l'experiència a la que s'encimbellà la consciència, dominadora de tota la realitat: aquí, de manera ben diferent al món hegel·lià, la consumació de l'experimentació para fatalment en la certesa d'un dolor infinit, sempre recomençat.

III

LA LITERATURA, L'EXPERIÈNCIA ÚLTIMA O EL TEMPS RETROBAT EN L'ESCRITURA

La *Recerca* ens ha dut, en una primerenca i provisional conclusió, a un atzucac que sembla evidenciar la incompatibilitat entre la filosofia i la literatura. Aquesta sanció, emperò, és fèrtil en l'obra proustiana, en tant que permet la floració d'un entreseguiment d'episodis, com ara l'amor adolescent de Marcel per la Gilberte o la peripècia per Balbec, resignificada d'ençà la mort de l'àvia, o els malaurats i exasperants enamoraments i desenamoraments amb l'Albertine... Aquests màxims relatius de la *Recerca* aniran traçant un enfilall d'experiències negatives on, en comptes d'evolució, trobem una successió de descensos. Nogensmenys, si la literatura no fos complexa, no seria absolutament res. I així, tot i l'aparent senzillesa d'afirmació pessimista que domina l'obra de Proust, encara assistirem a un capgirell que reunificarà en un mateix anhel la concepció proustiana i la hegeliana, com a sengles adalils repectivament de les idees més altes de literatura i filosofia en les seves ambicions més exigents. Això no obstant, no serà fins a l'apoteosi que representa el segon volum d'*El temps retrobat* i darrer de la *Recherche* que encararem, com a una darrera revelació, aquest nou estrat que fa que el significat d'allò afirmat, vist, llegit i sentit abans prengui una direcció tota altra.

En aquest fermall que és l'últim volum (si la *Recerca* és tota una catedral, *El temps retrobat II* n'és l'esponerós rosetó vitrallat), Marcel descobreix la seva vocació literària en una fantasmagòrica *matinée* al palau de Guermantes, on diversos personatges del seu passat retornen, espaordidorament decrepits. Arran d'aquest espectacle deplorable, ple de patetisme, i gràcies a uns petits indicis de memòria involuntària que exerceixen de colofó de tota una trajectòria (prou coneguda és la magdalena de Combray, però no es tracta només de la magdalena, sinó també d'altres elements com ara la llamborda desigual del pati del palau, o el tovalló emmidonat, o la dringadissa metàl·lica d'una cullera repicant... els que desvelen a Marcel el vertader sentit de la seva recerca i ensolquen finalment la seva vocació en les roderes d'un projecte definitiu, sòlid i magne), Marcel, tot d'una, se n'adona de l'enormitat de la tasca literària que li cal emprendre i es resol a escometre-la sense vacil·lacions: recercar la veritat, la veritat continguda dins nostre i constituïda a través de

la memòria, és a dir, a cops d'experiència, la veritat recreada per nosaltres mateixos, que no és pas menys veritat, sinó, tal vegada, l'única.³²

III. 1. L'experiència com a renúncia al domini

Marcel comença l'últim volum de la seva obra magna amb una renúncia, una abjuració que, si bé té una patina performàtica, no deixa de ser efectiva: el primer que ens diu és que ha abandonat totes les quimeres i els somniejos d'escriptura, i s'ha resignat a portar una vida que no deixi empremta artística. Malgrat això, en el mateix volum, descobrirà tot un seguit de pistes de la memòria involuntària que, sense ser noves, li n'evoquen d'altres i, en el remuntatge pacient de les circumstàncies en què s'havien fet topadissos aquests sons, se n'adonarà que ha de ser aquesta matèria, tan inefable com escàpola i fascinant, l'argamassa que basteixi la seva obra. És a dir, podríem afirmar que les experiències que fins aleshores Marcel ha *patit* (ningú no es pot ensuperbir de *tenir* experiència) han aconseguit evidenciar les articulacions que les interconnectaven, els nòduls d'una xarxa, fins llavors existent però inconscient, soterrada sota l'accident i la quotidianitat. Talment, les experiències de Marcel de bursada prenen un giratomb al·legòric, se'ns revelen en tota la seva potència significativa, redemptora i salvífica, una força que havia romàs oculta, només intuïda com a una latència remota, onírica. És casualitat que aquesta il·luminació relacionadora, aquest llamp de sentit, esquinci el cel justament quan Marcel ha renunciat a l'escriptura, quan ha desistit d'imposar les seves idees preconcebudes d'allò que ha de ser un estil, un tema i una veritat, de fer valer els seus esquemes previs de literatura?³³ Per a portar a terme aquesta darrera experiència —la més important en tant que s'enfila per sobre de la resta i les

³² Walter Benjamin formulà, amb la seva precisió habitual, aquest fet: «Proust no ha descrit en la seva obra una vida tal com ha estat, sinó una vida tal com la recorda aquell que l'ha viscuda» (Benjamin, 2001: 14).

³³ Per descomptat, que això fos així no tenia res de casual d'acord amb la concepció proustiana:

[...] l'ésser que jo havia estat era un ésser extratemporal, i en conseqüència, indiferent a les vicissituds del futur. Només vivia de l'essència de les coses, i no la podia copsar en el present, on, com que la imaginació no entrava en joc, els sentits eren incapaços de fornir-l'hi; el mateix futur vers el qual es tesa l'acció ens l'abandona. Aquell ésser no havia vingut mai cap a mi, no s'havia manifestat mai, sinó fora de l'acció, del gaudi immediat, cada vegada que el miracle d'una analogia m'havia fet escapar del present. Ell sol tenia el poder de fer-me retrobar els dies antics, el temps perdut, davant del qual els esforços de la meua memòria i de la meua intel·ligència sempre fracassaven. (Proust, 2022: 27)

vertebra en una columna de significat holístic—, Marcel ha hagut de renunciar a les forces actives de domatge de la seva existència (la memòria i la intel·ligència), que no li serveixen per a aprehendre els camins de la nova experiència, puix que aquesta viatja pels viaranys de la intuïció, la memòria involuntària i el somni. La seva manera de penetrar-hi, és a saber, de fer comprensibles aquests episodis d'experiència que li han emmotllat i definit la vida, és pensar-los, però sense pretendre dominar-los —tan bon punt les impressions són violentades amb la diafanitat d'una pregunta directa que no fa per a la seva natura etèria es dissipen irremeiablement. Esclarir una experiència només és possible, per a Proust, a partir de fer-ne experiència: l'única manera de comprendre un episodi és deixar-se endur fins al fons del misteri i l'enigma que l'experiència ens proposa, que encarna³⁴ —sempre un mateix enigma, és a dir, el de l'experiència mateix.³⁵ Marcel ha de renunciar a pretendre exterioritzar i ensinistrar amb les eines habituals una experiència tan titànica com la que li proposa l'escriptura —ni més ni menys que la de fer intel·ligibles, d'entreteixir en una malla de sentit possible les experiències que li han anat succeint al llarg de la vida.³⁶ Així, l'experiència d'escriptura d'en Marcel (val a dir, l'experiència última, la decisiva, la directora, que sotsobra les altres tot assignant-los un lloc en la cosmogonia absoluta que s'esdevindrà: l'experiència que, en paraules de Hegel, identificarà, per fi, veritat i concepte amb consciència, o sia, el moment en què la consciència es descobrirà com a autoconsciència i es proposarà com a equivalent al concepte, a la veritat i a l'absolut) té lloc des de l'abdicació: el narrador no solament ha deixat de banda el seu talent per a produir una escriptura seriosa, sinó que, un cop adquirida la consciència i el compromís de l'obra que li toca fer, li cal abandonar per

³⁴ «Impressions com les que mirava de fixar no podien fer altra cosa que esvaire-se en contacte amb un gaudi directe que ha estat impotent a l'hora de fer-les néixer. L'única manera d'assaborir-les més era mirar de conèixer-les més completament allà on es trobaven, és a dir, en mi mateix, de fer-les clares fins a les seves profunditats.» (Proust, 2022: 34)

³⁵ «Prou que notava que la decepció del viatge, la decepció de l'amor no eren desil·lusions diferents, sinó l'aspecte variat que adopta, segons el fet a què s'aplica, la impotència que tenim de realitzar-nos en el gaudi material, en l'acció efectiva.» (Proust, 2022: 34)

³⁶ Nietzsche, per bé que més tard en farà una crítica cruenta, resumirà aquesta idea de prendre allò important dels esdeveniments en funció de la seva causalitat:

Mai no en tenim prou de constatar el simple i mer fet *que* ens trobem així o aixà: només admetem aquest fet —en *prenem consciència*— quan li hem atribuït una espècie de motivació. El record, que en aquests casos, sense que ens n'adonem, es posa en acció, fa aflorar estats anteriors de la mateixa espècie i les interpretacions causals fusionades amb ells —no llur causalitat. (Nietzsche, 2022: 59)

inservibles —o, pitjor encara, per nocives— les eines de les quals parteix l'escriptor usual (mediocre), és a saber: la intel·ligència i la memòria. La seva no serà, doncs, una obra intel·ligent ni tampoc intel·lectual: no serà una obra sobre la qual ell, com a subjecte, tingui cap domini, car ha de ser una obra total, una obra capaç d'abastar tota la condició humana —pensada, per tant, com a l'experiència extrema, radical en tant que serà desenvolupada a través de l'escriptura en si mateixa.

III.2. L'experiència com a recerca de la veritat

Quins són els carreus amb els quals Marcel ha de començar a bastir la seva catedral? Les impressions del tovalló, de la cullera, de la llamborda... Aquests i d'altres elements l'impacten i li permeten remuntar (involuntàriament) el senderol emboirat dels records, aquells moments d'ensulsiada del costum que li provocaren tant de dolor —un patiment, però, que, afirma el narrador mateix, l'ha nodrit fins al punt que la matèria de la seva experiència és la matèria del seu llibre (Proust, 2022: 77). Tota la corrua de jo juxtaposats que han anat succeint-se en la seva persona d'ençà la seva infantesa: aquest és el tema principal de la seva obra, Marcel no en té cap dubte.³⁷ I, en aquesta connexió de primer tan transparent, és important destacar com un dels episodis principals evocats en la recapitulació, com a portador d'una significació capital, és el del petó de bona nit de la mare, l'experiència d'aquella fatídica i lúcida nit de Combray.³⁸ La negativitat que encara

³⁷ «Sempre havia considerat el nostre individu, en un moment donat del temps, com un políper en què l'ull, organisme independent tot i que associat, si pasa un bri de pols, parpelleja sense que la intel·ligència ho mani, encara més, en què l'intestí, paràsit ocult, s'infecta sense que la intel·ligència ho hagi sabut; però també en la durada de la vida, com una sèrie de «jo» juxtaposats però diferents que morien els uns després dels altres o fins i tot alternaven entre ells, com aquells que a Combray prenien per a mi el lloc l'un de l'altre quan arribava el vespre.» (Proust, 2022: 104)

³⁸ Així valora Marcel mateix el paper insubstituïble jugat per aquesta vivència:

Però jo la deduiria més aviat de la història de la meua vida, és a dir, no com a simple curiositat; i sovint no el compraria per l'exemplar material, sinó per l'obra, com aquest *François le Champi*, contemplat per primera vegada en la meua petita habitació de Combray, durant la nit potser més dolça i més trista de la meua vida en què, malauradament (en una època en què els misteriosos Guermantes em semblaven ben inaccessibles), havia obtingut dels meus pares una primera abdicació a partir d'on jo podia fer datar el declivi de la meua salut i de la meua voluntat, la meua renúncia cada dia agreujada a una tasca difícil, i retrobat avui a la biblioteca dels Guermantes precisament, en el dia més bonic, gràcies al qual s'il·luminen de sobte no solament els antics tempteigs del meu pensament, sinó fins i tot l'objectiu de la meua vida i potser de l'art. (Proust, 2022: 44)

tenalla Marcel a resultes d'aquella primera experiència (a l'igual de les que també el guanyen quan recorda l'absència de l'àvia o els infortunis amb l'Albertine) és precisament la que li permet capbussejar en aquesta col·lecció d'experiències i fer-ne la metaexperiència d'escriure-les. Només des d'aquest punt de vista —la utilització de l'escriptura com a darrera experiència englobadora de la negativitat en la mesura que té la capacitat de sublimar-la fins a la salvació, un darrer paradís de retrobament—, podem entendre que, per a Marcel, l'única vida que veritablement compta sigui la vida literària (l'altra, la quotidiana, serveix únicament per a furnir de material la literària, però no per a treure'n cap explicació, cap lliçó), que només la vida literària no tan sols li parli de la vida, ans també li proporcioni el sentit del que tota construcció fretura.³⁹ És a dir, per a Marcel,

Aquesta no és, emperò, l'única evocació d'aquest episodi clau que trobem a *El temps retrobat II*. De fet, en el darrer sospir de l'obra, Marcel dreça aquest moment com el centre neuràlgic, amb una potència de determinació oracular absoluta (i un to solemne i projectat, vers l'horitzó del futur, que recorda el fatalisme sofert dels herois de les tragèdies), com el nòdul a partir del qual tota la *Recerca* esclata com a una rara i exquisida flor —cal fer esment del senyor Swann com a una figura cabdal, senyalitzadora d'un abans i un després, d'una mena de frontera i alhora de passera de contraban entre el món de la infantesa i la resta de la *Recerca*. En suma, Swann és, sens dubte, al llarg de tota l'obra, el punt de referència al qual Proust no renuncia, la figura que no intenta atenuar. Hom pot dir que Swann és present, fins a la darrera alenada de la *Recerca*, associat indestriblement a Marcel:

D'aquella vetllada en què ma mare havia abdicat, datava, amb la mort lenta de la meua àvia, el declivi de la meua voluntat, de la meua salut. Tot s'havia decidit en el moment en què, com que ja no podia esperar l'endemà per posar els llavis en la cara de la mare, havia pres una resolució, havia saltat del llit i havia anat, en camisa de dormir, a instal·lar-me a la finestra per on entrava el clar de lluna fins que havia sentit com se n'anava el senyor Swann. (Proust, 2022, 228)

Si el que tenia la intenció de posar tan fortament en relleu era aquesta noció del temps incorporat, dels anys passats no separats de nosaltres, era perquè en aquell moment mateix, en el palauet del príncep de Guermantes, aquell soroll de les passes dels meus pares acompanyant el senyor Swann, aquell dring agut, ferruginós, inescotable, cridaner i fresc de la campaneta que m'anunciava que, finalment, el senyor Swann se n'havia anat i que la mare pujaria, encara els sentia, sentia les mateixes passes, situades tanmateix tan lluny en el passat. (Proust, 2022: 230-231)

³⁹ «L'autèntica vida, la vida finalment descoberta i esclarida, l'única vida, en conseqüència, plenament viscuda, és la literatura. Aquesta vida que, en un cert sentit, viu a cada instant en tots els homes, tant com en l'artista. Però no la veuen, perquè no miren d'esclarir-la. I així el seu passat està saturat de clixés innombrables que romanen inútils perquè la intel·ligència no els ha «revelat». La nostra vida; i també la vida dels altres; perquè l'estil per a l'escriptor, tant com el color per al pintor, és una qüestió no de tècnica sinó de visió. És la revelació, que seria impossible per mitjans directes i conscients, de la diferència qualitativa que hi ha en la manera amb què se'ns apareix el món, diferència que, si no hi hagués art, continuaria essent el secret etern de cadascun. Només per l'art podem sortir de nosaltres, saber el que veu un altre d'aquest univers que

l'única vida que paga la pena d'anomenar vida viscuda és aquella de la qual n'hem pogut treure l'entrellat, aquella que ha quedat esclarida: si bé episodis com els del bes de la mare a Combray suposadament ens ensenyen quelcom en la noció corrent de l'experiència, ja hem vist que, per al narrador Marcel, aquesta experiència no és altra cosa que el desvetllament d'una sofrència, l'assoliment d'un nou estatge en el procés de desenvolupament de l'autoconsciència inserit en el cicle etern d'encadenament d'angúnies existencials que és la vida real, quotidiana. Per a Marcel, en definitiva, aquestes experiències que ens proporciona la vida són un fracàs, no només per la tristesa amb la qual ens empresonen i per la melangia i la nostàlgia a la qual ens condemnen, sinó així mateix, i sobretot, pel fet que no ens permeten llur aprehensió: no hi ha intel·lecció de l'experiència, només dolor.

És només ara, en aquest moment d'escriptura i d'aturada de la resta del moviment, que Marcel pot escometre finalment l'exercici de *recerca*, que la seva consciència troba forces per a eixamplar-se més enllà de la seva capacitat de suportar la negativitat, per a *recercar* la veritat. La consciència proustiana —finalment declinada en la seva terminació més decididament hegeliana— fa així, a través de l'escriptura, una experiència de comprensió amb la vida viscuda que té com a objectiu assolir una *veritat*, fet que transmuta les diferències i els contrastos abans palesats amb la idea de Hegel en un horitzó d'afinitat.⁴⁰ Més en concret, l'experiència de Marcel havia estat, d'acord amb Hegel, una experiència incompleta, no acabada, en tant que no havia contemplat ni la sublimació, ni la superació, ni tampoc la reunificació final, nivells, tots ells indispensables, en el procés hegelian.⁴¹ És

no és el mateix que el nostre i els paisatges del qual restarien tan desconeguts com els que hi pot haver a la lluna.» (Proust, 2022: 54)

⁴⁰ És per això que Adorno pot afirmar que Proust fou capaç d'encarnar un model gairebé hegelian pel que fa al moviment de la preservació:

Undamaged experience is produced only in memory, far beyond immediacy, and through memory aging and death seem to be overcome in the aesthetic image. But this happiness achieved through the rescue of experience, a happiness that will not let anything be taken from it, represents an unconditional renunciation of consolation. (Adorno, 1992: 317)

⁴¹ Sobre la inadequació de la realitat com a material del qual se'n pot pouar un sentit estable, vertader, també en reflexiona Charles Taylor a propòsit de les idees hegelianes:

But the inescapable medium of expression of this thought is external reality, and this cannot carry the message integrally. It is bound to distort it, just because this reality is external, its parts are independent of each other, and are subject to contingency. That is why external reality does not express the thought of rational necessity through some stable concatenation of enduring things, but rather through the process in which things come to be and pass away. [...] What could not be expressed in external existence is expressed in the movement

únicament ara, amb l'escriptura —concebut el procés de la consciència com a un trànsit d'experiència a experiència—, que Marcel pot alçar el vel de les aparences i inspeccionar la matèria que s'ocultava darrere, aproximar-se a la comprensió del pinyol dur de l'experiència mateixa, fins a percebre-hi, tot ben garbellat, quelcom de diferent tot fent el treball invers de la vida. Les paraules permeten aquesta manifestació vital en la seva experiència última, en el seu moviment dialèctic. Fet i fet, potser no cal entendre per literatura no només l'experiència que permet copsar les diverses experiències doloroses de l'existència i agençar-les d'acord amb un ordre concret, sinó també l'experiència estètica-cognitiva que ens permet reflexionar sobre el concepte mateix d'experiència?... En aquest sentit, la literatura se'ns revela com a l'estat més autoconscient al qual pot arribar un subjecte circumstancial com el nostre, una consciència, com la nostra, plena d'accidents i lligams afectius, problemàtics amb aquests mateixos accidents. Així, la consciència, contràriament a la promesa que semblava fer-nos al principi la condemna de pessimisme a la qual ens abocàvem —renovada, no oblidem-ho, a cada nou episodi d'experiència vital, per Marcel—, ha estat capaç de retenir una realitat: ara bé, la seva conservació, la seva postrema esperança, depèn enterament de la tasca literària. La fe de Marcel és fe en la literatura. O sigui, la redempció del seu dolor només serà possible a través de l'escriptura —per això era, llavors sí, *vital* portar a terme la *Recerca*.

Si el mal que ha hagut de patir Marcel queda subsumit (redimit) en el moment de l'escriptura, és perquè ha estat reintegrat en una finalitat que l'ultrapassa —utilitzat en el sentit més alleugeridor possible, ha deixat d'ésser un mal inútil, ha esdevingut teleològic.⁴² L'amor és el gran llenç sobre el qual el narrador exemplifica aquesta substitució de persones que, no obstant, oficien en totes les circumstàncies de portaveus d'una mateixa essència —cadascuna inadvertidament és portadora d'una tessel·la del gran mosaic del concepte abstracte que Marcel compon.⁴³ Gilberte i Albertine foren només dos dels

by which these existents come to be and pass away. The 'distortion' which external reality imposed on spirit's message is corrected by its necessary demise. Spirit never comes to one unchanging expression which says it all, but in the play of affirmation and denial it manifests what it is. (Taylor, 1983: 129-130)

⁴² «Però el ressentiment de l'afront, els dolors de l'abandonament haurien estat aleshores les terres que no hauríem conegut mai, i el descobriment de les quals, per penós que resulti a l'home, esdevé preciós per a l'artista.» (Proust, 2022: 61)

⁴³ Així descriu l'encaix de la seva tesel·la Marcel:

[...] si el nostre amor no és solament d'una Gilberte (cosa que ens fa patir tant), no és perquè sigui també l'amor d'una Albertine, sinó perquè és una porció de la nostra ànima, més duradora que els jo diversos que moren successivament en nosaltres i que voldrien egoïstament retenir-lo, i que —per molt mal, per molt mal útil, de fet,

instants en què el reflex d'allò que anomenem amor (alerta: no l'amor entès com a un concepte aliè del subjecte, sinó l'amor, precisament, com a un atribut extensiu de la consciència, que s'apropia dels objectes externs mitjançant un mecanisme d'absorció que ja Hegel ens ha explicat, on la consciència fa seus els objectes en tant que els assimila i els anihila en la seva diferència) relluí esplendorós durant un temps fugisser, desmesuradament feliç i infeliç ensems —atès que no hi ha cap felicitat que no ens doni la mesura de la nostra tristesa. Gilberte i Albertine, per tant, no foren més que l'anvers i el revers d'una moneda que, en realitat, no pertanyé mai a cap d'elles si tenim en compte que tostemps fou la consciència d'en Marcel la que hi dibuixava els dissenys que la seva imaginació li dictava.⁴⁴ D'altra banda, és interessant veure com en la comprensió proustiana l'amor es deu no pas a les persones particulars que l'inspiren (tractades com a circumstàncies intercanviables, per molt que l'afecte que despertessin fou sentit com a real, considerades com a una mena de matèria accidental que, si bé proporciona el dolor útil per a l'escriptura, no permet la distància exigida per escriure'n de ver, és a dir, per a trobar-hi un sentit),⁴⁵ sinó a una idea més general segons la qual les experiències no obeeixen a llurs

que ens faci— s'ha de separar de les persones per restituir-ne la generalitat i donar aquest amor, la comprensió d'aquest amor, a tothom, a l'esperit universal i no a l'una i després a l'altra en les quals l'un i després l'altre dels que hem estat successivament es voldrien fondre. (Proust, 2022: 56).

⁴⁴ Talment relata Marcel la relació entre els seus dos amors i la *Recerca*:

En efecte, si diem que els amors, les penes del poeta li han servit, l'han ajudat a construir la seva obra, si les desconegudes que ho sospitaven menys, l'una per una maldat, l'altra per un escarni, han aportat cadascuna la seva pedra per a l'edificació del monument que no veuran, no pensem prou que la vida de l'escriptor no s'acaba amb aquesta obra, que la mateixa naturalesa que li ha fet tenir aquests sofriments, que han entrat en la seva obra, aquesta naturalesa continuarà vivint un cop l'obra estigui acabada, li farà estimar altres dones en condicions que serien semblants, si no les fes desviar lleugerament tot allò que el temps modifica en les circumstàncies, en el mateix subjecte, en el seu apetit d'amor i en la seva resistència al dolor. Sota aquest primer punt de vista, l'obra ha de ser considerada solament com un amor malaurat que en presagia fatalment d'altres i que farà que la vida s'assembli a l'obra, que el poeta gairebé no tindrà necessitat d'escriure, de tant com podrà trobar en el que ha escrit la figura anticipada del que succeirà. Així, el meu amor per l'Albertine, per molt diferent que en fos, ja estava inscrit en el meu amor per la Gilberte, enmig dels dies feliços del qual jo havia sentit per primera vegada pronunciar el nom i fer el retrat de l'Albertine en la veu de la seva tia, sense suposar que aquell germen insignificant es desenvoluparia i s'estendria un dia sobre tota la meua vida. (Proust, 2022: 64-65)

⁴⁵ A les darreries de l'obra, Marcel concretarà més aquest plantejament. Tindrà cura d'assenyalar el trencament de l'hàbit com el cavall de Troia a partir del qual l'acció paral·litzadora inutilitza l'efecte vivificador de l'amor i l'anul·la com a agent actiu metamorfosant-lo en agent de patiment i dissociació de la consciència:

Una dona que és el «nostre tipus» rarament és perillosa, perquè no vol res de nosaltres, ens acotenta, ens abandona de pressa, no s'instal·la en la nostra vida, i el que és perillós i procreador dels sofriments en l'amor no

condicions particulars, concretes i singulars, sinó a la reflexió que se'n pugui fer —a allò que se'n pugui pouar. Totes les realitats, així, en tant que constitueixen altres tantes experiències que impulsen la successió del jo (el narrador ens parla reiteradament d'aquests jo passats com a una processó dels Marcells anteriors, que han quedat colgats a la memòria), ens proporcionen, per molt que se'ns mostrin com a independents, una articulació inherent que és terreny feraç per a la contradicció. Per aquest camí, l'obra literària s'erigeix com el darrer refugi per tal que aquesta contradicció esdevingui productiva —en definitiva, Proust es pren l'art, en aquesta cloenda de la *Recerca*, com a una recomposició de la vida al voltant d'unes veritats tot just descobertes.

III. 3. L'experiència i la infelicitat

L'obra d'art és l'única eina que té el narrador per tal d'encalçar aquesta essència que se li escapa a mesura que el temps es va escolant i corrou tots els records: l'experiència només es pot il·luminar amb l'escriptura i el dolor només pot ser redimit a través de l'obra d'art. Talment, la literatura pren, per a Proust, un caire beatífic, parúsic, car el material de la vida passada (refet contínuament a cop de negativitat i a un ritme de muda incessant que comporta tot un seguit de renovacions, de Marcells, que surten onorosos) s'eleva en aquesta experiència nova, completa, que permet l'escriptura —experiència que, d'altra banda, ha de començar en una terra pura, és a dir, lluny del lloc on brosta la vida quotidiana que impedeix l'assumpció de la tasca—, per sobre de tot (Marcel té claríssim que ha de ser a contracorrent del món, de la vida i de la felicitat, a repel de la normalitat i del costum, tot sacrificant el seu possible benestar, que ha d'escriure la *Recerca*, tal com li clama l'obra mateixa d'acord amb la seva naturalesa).⁴⁶ La felicitat ha estat només una eina per a

és la dona en si mateixa, es la seva presència de cada dia, la curiositat del que fa en tot moment; no és la dona, és l'hàbit. (Proust, 202: 202)

⁴⁶ Marcel s'expressa amb absoluta limpidesa a propòsit de la necessitat d'acceptar aquest sacrifici:

[...] únicament la felicitat és saludable per al cos; però la pena és el que desenvolupa les forces de l'esperit. A més, encara que no ens descobris cada vegada una llei, no seria pas menys indispensable per retornar-nos cada vegada a la veritat, per forçar-nos a prendre'ns les coses seriosament, arrecant cada vegada les males herbes de l'hàbit, de l'escepticisme, de la lleugeresa, de la indiferència. És cert que aquesta veritat, que no és compatible amb la felicitat, amb la salut, no sempre ho és amb la vida. La pena acaba matant. [...] Però ja que les forces poden transformar-se en altres forces, ja que l'ardor que dura esdevé llum i que l'electricitat del llamp pot fotografiar, ja que el nostre dolor sord al cor pot elevar per sobre de si mateix, com un pavelló, la permanència visible d'una imatge a cada nova pena, acceptem el mal físic que ens dona, pel coneixement espiritual que ens aporta [...]. (Proust, 2022: 66-67)

determinar l'abast de la infelicitat; el benestar, només el mur que calia superar per a obtenir el ciment amb el qual erigir el monument artístic.⁴⁷ Per a Marcel, tot el patiment i la tristesa d'aquestes experiències, a les quals s'ha hagut de plegar sense acabar d'entendre (entrebancat amb un fracàs constant del que semblava que mai no podria deslliurar-se), és el resultat de dilemes que, al cap darrer, li han mostrat la matèria de què estem fets i, així, han fet possible pensar-la (recordar-la, evocar-la, descompondre-la) en l'obra. L'experiència vital ha estat clau, doncs, en la construcció la *Recerca*: ha permès, gràcies al seu moment de negativitat essencial, posar-la en contacte amb la realitat i imposar un canvi (més en concret, un esquinçament), així com procurar-nos el material amb què ara pensarem —les eines amb què farem la darrera experiència, la més important de totes. És d'aquesta manera que Proust resol la contradicció essencial en la qual hauria caigut, segons ell, la seva vida, qualsevol vida, la vida: i el cert és que, si no hagués tingut aquest últim episodi d'afranquiment i recapitulació de l'experiència, Marcel estava destinat a fer cap a un cul-de-sac (què en treiem de la negativitat, sinó més negativitat? No és ben cert que el pessimisme es determina a si mateix com a pessimisme *ad infinitum*?...). En canvi, quan els engranatges de la dialèctica comencen a rodar, ens recorda Hegel, no hi ha arbitrarietat, ans cada nivell és predeterminat per l'anterior: les contradiccions s'insereixen, com a baules autònomament específiques, en aquesta determinació i, un cop absorbides, són integrades en la resolució. D'aquesta manera, el resultat, per bé que el procés (l'experiència) contingui negativitat, sempre és positiu.⁴⁸ Així mateix s'esdevé amb la negativitat de l'experiència feta arran de terra que ens mostra la *Recerca*: en lloc de dur-nos fins a l'abisme del relativisme i l'escepticisme, les contradiccions que se'ns revelen

⁴⁷ Marcel-Proust és veritablement taxatiu a l'hora d'expressar la seva dialèctica existencial:

Pel que fa a la felicitat, gairebé té una sola utilitat, fer que la infelicitat sigui possible. Cal que en la felicitat formem lligams ben dolços i ben forts de confiança i d'afecte per tal que la seva ruptura ens causi el dolor tan valuós que anomenem infelicitat. Si no haguéssim estat feliços, ni que fos per l'esperança, les desgràcies no tindrien cruesa i, en conseqüència, no tindrien fruit. (Proust, 2022: 68)

⁴⁸ Taylor copsa així aquest procés hegelian:

Hegel insists on the point, that once a dialectical argument gets going, there is no arbitrary play in it, but each stage is determined by the previous one. Since the contradiction which affects our first stage or conception has a determinate shape, it is clear what changes have to be undertaken to overcome it. And this sets the nature of the next stage. But this second stage itself may be shown to be prey to contradiction, for its realization may be uncombinable with the criterial properties in another way, or fall into contradiction in attempting to embody them; or frustrate the historical purpose in its own fashion. And then the dialectic moves on to a fresh stage. Thus following a dialectical movement is not like deploying a sceptical argument, Hegel claims, where the proof that a form is in contradiction leaves us in the void. Each contradiction has a determinate outcome; it leaves us with a positive result. (Taylor, 1983: 134)

són reintegrades en la instància superior de l'escriptura, que no és altra cosa que la consciència fent-se ben seva la realitat que ha hagut de sofrir —el patiment sota el signe del qual ha viscut ha acabat adquirint, per tant, un sentit: només cal investigar els lligams que el formen i podrem redimir tot aquest caos en un cosmos.⁴⁹

III. 4. L'experiència com a mort i resurrecció

Marcel ha hagut d'enterrar molts morts: els més enyorats seran, emperò, aquells Marcells que existiren —el Marcel que tingué el bes de la mare una nit com qualsevol altra... el que jugà amb Gilberte als Camps Elisis i la veié marxar de la mà d'en Swann... el que veié, per primera vegada, actuar la Berma... el que a Doncières descabdellava el temps amb en Robert i els seus companys d'armes tot parlant d'estratègies bèl·liques... el que encalçà l'odiada només en la mesura d'estimada Albertine per tots els racons del seu passat en aquella «gelosia de l'escala»... Tots aquells Marcells són poc més que un somni (la realitat els avala amb ben poca fermesa), focs follets tan fascinants en els seus reflexos iridiscent com irrecuperables, tramposos i turmentadors. Cap d'ells no és, no pot ser, el Marcel que escriu. La distància que els separa sembla, ben cert, una distància mortuòria.⁵⁰ Els jo que han mort no són els jo que poden escriure: només aquest Marcel d'ara, de forces defallents, enyorat però profundament abrandat per la intuïció genial que l'ha dut al

⁴⁹ «Les penes són servents obscurs, detestats, contra els quals lluitem, sota el domini dels quals estem cada cop més atrapats, servents atroços, impossibles de substituir i que, per vies subterrànies, ens menen a la veritat i a la mort. Feliços aquells que han trobat la primera abans de la segona, i per a qui, per pròximes que hagin d'estar l'una de l'altra, l'hora de la veritat ha sonat abans de l'hora de la mort!» (Proust, 2022: 71)

⁵⁰ No deixa de ser interessant, per bé que sigui en el format limitat d'una nota a peu de pàgina que discorre en un pla secundari a l'objectiu del treball, ressaltar que aquesta estratègia retòrica i estilística adoptada pel narrador de la *Recerca*, aquesta metàfora conceptual de parlar de diversos Marcells que mai no són el que escriu, li permet, des del punt de vista de les escriptures del jo, una alquímia delicadíssima que converteix l'obra en un imprescindible cas d'estudi. Marcel no és Proust i Proust no és Marcel. El narrador parla d'aquesta escissió en els següents termes:

Un dels meus jo, el que antany anava a aquells festins de bàrbars que anomenem sopars mundans [...], aquell jo havia servat en mi els escrúpols i havia perdut la memòria. L'altre jo, el que havia concebut la seva obra, en canvi, se'n recordava. (Proust, 2022: 223)

Cal concloure, aleshores, que la identificació transparent, tan sovintejada en certa aproximació superficial a l'obra proustiana, entre autor i narrador, és un error garrafal de base que, en una sola frase i amb tota la naturalitat, Proust s'espolsa.

descobriments d'una veritat nova i preciosa, mes únicament comprensible sota el prisma de la bellesa artística, pot escriure la *Recerca*. Solament així, amb la consagració que fa de la darrera experiència —transcendental perquè serà la que permetrà que les altres comptin, que es puguin cristal·litzar en el tendre i èpic (molta èpica en la seva tendresa) cant de rememoració que és la *Recerca*—, Marcel podrà desfer-se de la por a la mort, de l'espant que tant de temps l'havia atemorit, quan cada nova experiència vital portava sofriment no tan sols per la negativitat hegeliana que inevitablement vehiculava, sinó també i especialment per l'exigència que plantejava de matar el Marcel que era... Desenfal·lar-se de la Gilberte o l'Albertine era deixar enrere el Marcel que se n'havia encaterinat⁵¹ i és precisament perquè la lliçó vital li havia comportat tantes morts, tants canvis que havien significat, en el fons, per tal de poder sobreviure, deixar enrere tot un seguit de Marcells com a meres fites d'un camí ja tan fressat que les feia inservibles sinó per a assenyalar la seva pròpia residualitat, que a la nova experiència de l'escriptura no li fa por la mort física, perquè l'experiència d'haver de mudar sempre de jo, de no acostumar-se sinó al comiat dels seus hàbits, havia acabat creant el costum de morir, un cop i un altre.⁵² Marcel sap que aquesta escriptura, portadora de la seva darrera experiència, que resumeix i eleva les precedents, és tot el contrari de la mort: és el renaixement de les experiències vitals, dels detritus significatius que el ròssec impenitent del temps encara ha respectat, ara metamorfosades, metamorfosats, en vetes riquíssimes que rivetegen la superfície més

⁵¹ Ens diu Marcel, en relació a l'evolució del seu sentiment sobre la mort:

Ara bé, per una estranya coincidència, aquest temor raonat del perill naixia en mi en un moment en què, des de feia poc, la idea de la mort m'havia esdevingut indiferent. El temor de deixar de ser jo m'havia horroritzat en el passat, i a cada nou amor que experimentava (per la Gilberte, per l'Albertine) perquè no podia suportar la idea que un dia la persona que les estimava ja no existiria, cosa que seria com una espècie de mort. Però a força de renovar-se, aquest temor s'havia transformat naturalment en una calma confiada. (Proust, 2022: 220)

⁵² El narrador ens esgrana aquest pensament amb la seva minuciositat característica:

Si en aquella època, la idea de la mort, com hem vist, m'havia ofuscat l'amor, des de feia molt de temps el record de l'amor m'ajudava a no témer la mort, perquè comprenia que morir no era una cosa nova, sinó que al contrari, d'ençà de la meua infantesa, havia mort prou vegades. Per fixar-nos en el període menys antic, que potser no havia tingut més interès en l'Albertine que en la meua vida? Podia concebre aleshores la meua persona sense que hi continués el meu amor per ella? Ara bé, ja no l'estimava, jo era, ja no la persona que estimava, sinó una persona diferent que ja no l'estimava, havia deixat d'estimar-la quan havia esdevingut un altre. Ara, no patia per haver esdevingut aquest altre, per ja no estimar l'Albertine; i certament, deixar de tenir un dia el meu cos no em podia semblar de cap manera una cosa tan trista com m'ho havia semblat en el passat deixar d'estimar un dia l'Albertine. I tanmateix, que poc que m'importava ara ja no estimar-la! Aquestes morts successives, tan temudes pel jo al qual havien d'anihilar, tan indiferents, tan dolces un cop succeïdes, i quan aquell que les temia ja no seria allà per sentir-les, des de feia un temps m'havien fet comprendre fins a quin punt seria poc assenyat espantar-me per la mort. (Proust, 2022: 220-221)

anodina. És, doncs, el seu, un renaixement condicionat a allò que n'ha sobreviscut: una resurrecció del que encara no era mort a la memòria. Seguint la traça de l'experiència hegeliana, el de Marcel és també un procés volitiu de la consciència esdevinguda autoconsciència d'ençà l'instant mateix que absorbeix un objecte que no li és propi.⁵³ Es tracta d'una consciència que ha travessat un moment de renúncia essencialment negatiu, que ha fet alçaprem per a sobrepujar la consciència a un estatge superior que ha conservat del nivell anterior només allò que era fructuós per a aquest nou moment de consciència —més plena, en més possessió d'ella mateixa. Comprovem, per tant, que el concepte hegelian del desenvolupament de la consciència s'escau molt adientment amb el procés d'experiència que aquest cop (ara sí!) està fent realitat el narrador proustià a través de l'escriptura. Mitjançant les eines literàries, Marcel ens relata les seves experiències vitals —fins aleshores incompletes ja que no eren recogitades— i com prenen una nova textura tot enriquint-se amb nous relleus en tant que són recordades, reelaborades i reestructurades (“reexperienciades”) en funció de d'una nova experiència que, emprant el dolor del passat com a emulsionant, com a desllorigador i oportunitat, acaba emmenant la *recerca* vers una salvació (particular, personal, concreta), possibilitada per l'obra d'art —la síntesi darrera.

⁵³ Expressat per Alexandre Kojève: «El Yo (humano) es el Yo de un Deseo o del Deseo» (Kojève, 1982: 11). Abans, Kòjeve ens ha parlat del procés —absolutament definitori, segons ell, per a l'home en tant que el separa de la resta d'animals—, de l'autoconsciència en la concepció hegeliana, lligat íntimament a la presa de la paraula (la consciència és discurs):

El hombre es autoconciencia. Es autoconsciente; consciente de su realidad y de su dignidad humana, y en esto difiere esencialmente del animal, que no supera el nivel del simple sentimiento de sí. El hombre toma conciencia de sí en el momento en que, por «primera vez», dice: «Yo». Comprender al hombre por la comprensión de su «origen» es comprender el origen del Yo revelado por la palabra. (Kojève, 1982: 11)

IV

CONCLUSIONS:

EL CANTÓ DE MARCEL, EL CANTÓ DE HEGEL

L'obra que Marcel té al cap no és una obra: és una gesta. I, per damunt de tot, és *recerca* —és una catedral que descobreix les lleis de l'arquitectura a mesura que es va elevant cap al cel.⁵⁴ I si aquesta obra en què pensa en Marcel és una obra que cal construir, acceptar, vèncer, alimentar, obeir i seguir, també és una obra en què cal creure-hi: la *Recerca* és tot això alhora; és una fe, un temple i una divinitat en una sola volada de text.

No és un tema menor el fet que la nostra lectura del concepte d'experiència ens hagi dut, en pura coherència, a fer la nostra experiència com a lectors de la *Recerca*. Així, a tall d'exemple, mentre vivim l'episodi del bes de la mare, estem nosaltres mateixos recreant-nos-hi talment que aquest fenomen, natural en qualsevol lectura, ens permet tancar l'experiència de Marcel en un doble pla. De primer, de forma directa, com a contingut i matèria, però també com a efecte, com a conseqüència —experimentem alhora que veiem l'experiència del narrador desenvolupar-se. La *Recerca* és, per tant, també una experiència *per se* (aquí, el contingut de les típiques bandes comercials amb què emfàticament s'anuncien els llibres no és cap simpàtica hipèrbole, sinó una realitat de la teoria literària: la *Recerca* no és una mera lectura, sinó una experiència vital com no n'hi ha d'altra) no només pel fet que tracta la matèria de forma oberta i total, sinó així mateix perquè deixa marge per tal que el lector proustià faci experiència del tot —com tota gran obra, el més gran que té és aquesta oportunitat que ens obre el text arran de la seva vivència braç a braç amb nosaltres: la seva revisitació, revivificació i resignificació amb cada lectura. Aquesta experiència nostra com a lectors és reconeguda pel mateix Marcel quan fa esment del caràcter disponible de la seva historia —conscient que allò de valuós que tindrà serà,

⁵⁴ Proust tenia plena consciència de la dimensió heroica del seu treball:

Que feliç que seria aquell que pogués escriure aquest llibre, pensava, quina tasca davant seu! Per donar-ne una idea, les comparacions s'haurien de fer amb les arts més elevades i més diferents; perquè aquest escriptor, que d'altra banda, faria aparèixer les cares oposades de cada caràcter per mostrar-ne el volum, hauria de preparar el seu llibre minuciosament, amb perpetus reagrupaments de forces, com una ofensiva, suportar-lo com una fatiga, acceptar-lo com una regla, construir-lo com una església, seguir-lo com un règim, vèncer-lo com un obstacle, conquerir-lo com una amistat, sobrealimentar-lo com a una criatura, crear-lo com un món sense deixar de banda aquests misteris que probablement només tenen explicació en altres mons i el pressentiment dels quals és el que ens commou més en la vida i en l'art. (Proust, 2022: 214-215)

precisament, la seva mobilitat per tal d'adequar-se a fer-nos possible l'experiència de la lectura.⁵⁵ Quan el mateix Proust explicita la disponibilitat doble del text —és a dir, la projecció complexa que aquests episodis poden tenir en el nostre magí a mesura que anem llegint-los, amarant-nos-en—, no podem pressuposar-li cap mena d'innocència: Marcel ens duu en el seu viatge, ens embarca en la seva recerca personal, amb la secreta esperança de deixondir-nos per tal que nosaltres emprenguem la nostra —que haurà de ser original, radicalment diferent de la seva, que ja està escrita, però que pot abeurar-se en la mateixa ambició que ha guiat la *Recerca*. L'experiència vol experiència, això no s'hi pot contradir.

Tanmateix, el més revelador del treball ha estat el fet que, en la nostra anàlisi de la darrera baula que conclou i corona la *Recerca*, *El temps retrobat II*, una descoberta sorprenent ha sortit a trobar-nos: sembla que l'ànima contradictòria i subversiva amb què Proust enfrontà la noció d'experiència hegeliana en la primera escena de la *Recerca* (tot contrapasant-se a un sistema que cofoiament subratllava la superació dialèctica com a via evolucionista vers una salvació escatològica, és a dir, vers una identificació total entre la consciència i el concepte, altrament dit, la veritat) —l'episodi de Combray, que marcarà el to de tots els que el seguiran— és contrabalançada posteriorment amb un retorn a l'esquema filosòfic hegelianista (l'escriptura esdevé la balda que tanca aquesta experiència vital, del tot insatisfactòria i de ressons pessimistes, nihilistes àdhuc, i la positivització cap a un coneixement possible, cap a una recerca productiva de la veritat en tant que artísticament n'aconsegueix la sublimació, la reelaboració).

Així doncs, com cal concebre l'actitud de Proust davant el lligam entre la vida i la literatura? El cas és que si l'esmentat primer episodi ens havia fet pensar que el seu capteniment era d'esperar —l'assenyalament de les llacunes, les el·lipses i, en general, de la inadequació de la filosofia amb la vida realment viscuda (concepció segons la qual els sistemes vindrien a ser, com si diguéssim, un broc gros que, en una aplicació apriorística de l'abstracció, negligiria el dinamisme creador de la realitat, sempre matisada, canviant i

⁵⁵ «Però tornant a mi mateix, jo pensava més modestament en el meu llibre, i seria fins i tot inexacte dir, pensant en aquells que el llegirien, en els meus lectors. Perquè no serien, segons penso, els meus lectors, sinó els propis lectors d'ells mateixos, ja que el meu llibre seria una mena d'aquests vidres d'augment, com els que l'òptic de Combray donava a un comprador; el meu llibre, gràcies al qual jo els proporcionaria el mitjà de llegir en ells mateixos.» (Proust, 2022: 215)

proteica)—, el tancament de la *Recerca* constitueix, precisament, tot el contrari: una sanció entusiasta del sistema filosòfic en l'exacta mesura que basteix la seva catedral sobre els ciments de l'experiència que ha quedat clausurada, sublimada, salvada, per l'acció de l'obra artística. Marcel ens diu que la vida realment viscuda és la vida que s'ha viscut literàriament, que és tant com dir la vida que ha pogut pensar-se —no, per tant, la vida en la seva impuresa, sinó la vida sedassada a través de les nocions abstractes, dels alambins de l'escriptura, entesa com la pedra de toc que permet distingir allò valuós de la quincalla. Al parer de Marcel, la vida viscuda no té en ella mateixa cap mena d'importància (un pur temps *perdut*) si no és per la redempció crística de l'obra d'art, que ens permet extreure'n un sentit i espanyar les portes que ens oculten el misteri de la veritat, que no és altre que el misteri de la supervivència a través de la memòria (només així pot *recobrar-se* el temps). Així, per bé que a l'inici Marcel ens desvela les inadequacions de l'experiència en el sentit hegelianista a l'experiència real (a la vida, no hi ha tancament, sinó només substitució de patiments), al final se'ns corrobora aquesta noció d'experiència hegeliana com a l'autènticament vàlida (la superació es fa efectiva amb l'elaboració artística i el patiment ens duu a una cronozona indiscutiblement superior). Pot conviure en una mateixa obra aquesta díade oximorònica? Com podem fer cabal d'una antinòmia tan evident? Com pot ser que, primer, Marcel ens parli d'una experiència tan poc ortodoxa hegelianament i, després, ens acabi corroborant els plantejaments del filòsof? Entre un cap i l'altre cap, la corda tensada és tota la *Recerca* i cal ser prou coherents per a demanar-nos si no és pas que al bessó d'aquesta obra magna hi trobem una irreconciliació.

Afortunadament, ens obliguem a la irresignació davant les complexitats. Entendre que la complexització potencialment infinita d'una obra d'art és una realitat que ens abisma a una comprensió polièdrica i sempre perfeccionable no vol dir rendir-nos davant els reptes que ens planteja l'obra —i si una *gran* obra no fos altra cosa que un *gran* problema? Com sempre que existeix una quota mínima de comprensió, cal compatibilitzar allò que, en un primer reflex, hem cregut irreconciliable.

Irreconciliables també li havien semblat a Marcel els dos brancams que havien estructurat la seva vida i la seva obra (la seva vida, la seva obra; la seva obra, la seva vida): el cantó de Swann parlava de les primeres vegades —els primers amors, els primers desenganys—, patrimoni d'una infantesa feliç però angoixada i nostàlgica a Combray; el cantó de Guermantes palesava, tot altrament, la cruel escala de cargol de la jerarquia social, tot retratant l'aristocràcia frívolament papallonejadora d'un París que brillava en espasmes ridículs, esnobs i alhora perversos, però també la dolça, estimulante i suggeridora

mitologia de les grans nissagues franceses que, sota una heràldica ben ufanosa, per darrera vegada desplegaven tot l'encant amb què els segles les havien fornit —és en el seu darrer raig que tot astre és més lluminós. Swann, el camí de la infantesa; Guermantes, el de la joventut: Swann, el camí d'una primera experiència i Guermantes, el d'una darrera. Irreconciliables, deia Marcel, que se'ls afigurava com a una cruïlla, però anava ben errat: el cantó de Guermantes i el de Swann acaben convergint en una revel·lació final, profundament al·legòrica i simbòlica de tota una visió cosmològica —el que semblava múltiple i tendent a direccions oposades ha resultat, al cap darrer, ésser un, l'Un solitari i indivisible que governa tot un recorregut vital.

D'igual manera que el cantó de Guermantes i el de Swann eren un de sol que feia la volta, la *Recerca* no es pot sinó entendre com aquesta junyició entre la literatura i la filosofia després de la qual una ja no és intel·ligible sense l'altra —amb la seva reflexió sobre l'experiència, l'obra de Proust esdevé tan filosòfica com la proposta teòrica hegeliana. És fèrtil romandre en la paradoxa, però el cert és que la *Recerca* és una filosofia que no pot pensar-se si no es llegeix, primer, en la seva condició de literatura. I, a la vegada, emperò, no hauríem de permetre'ns creure que la *Recerca* sigui cap mena de literaturització, cap tipus de tematització en clau estètica de les diferències que l'experiència viscuda mostra amb el concepte d'experiència teoritzat per la filosofia hegeliana: ans al contrari, amb Proust, ens trobem davant d'una filosofia igual de rigorosa sobre l'experiència que la de Hegel. Més en concret: no és pas que, partint del concepte d'experiència de Hegel, Proust en cerqui les mancances per tal de contrabalançar literatura i filosofia com si treballessin complementàriament, sinó que, si bé de primer pren aquesta direcció (fer la competència al sistema filosòfic), al cap del carrer, l'experiència és, finalment, entesa, a la *Recerca*, dins l'esquema hegelian amb l'única distinció —inevitable, ateses les respectives configuracions específiques de cadascuna de les dues disciplines— que l'experiència que presenta Hegel es fa extensiva a la història i, per tant, anuncia una salvació col·lectiva mentre que la de Proust —d'àmbit personal, íntima— resta confinada a l'exploració artística. En definitiva, si en l'obra que ens proposa Marcel s'hi ha de creure com en una religió, també s'ha d'investigar com a una teoria epistemològica de primer ordre —no en va, l'estatus que reclama la *Recerca* no és el de literatura, sinó el de la filosofia, entesa no com quelcom aliè a la literatura, sinó com el seu mateix cor. Per tant, fora bo de comprendre que entre literatura i filosofia no hi ha una complementarietat, sinó més aviat una fricció i una hibridació: la *Recerca* no es pot entendre si no és filosòficament —si la literatura és res, és només *filosòficament*. Altrament dit, si bé sembla difícil negar

que la primacia de la literatura és estètica (estem parlant d'una obra d'art), això no li treu una unça de gravetat al pensament que conté —cal entendre que el seu moviment és formal i alhora cognoscitiu; estètic en la mesura de la possibilitat que li obre la seva capacitat d'eixamplar el pensament. Talment, la idea d'experiència de Hegel es viu i es reviu (passa ella mateixa per una experiència) al llarg de les pàgines de la *Recerca*, però no pas per a ser negada, refutada o contestada, sinó per a ser pensada novament en tota la seva profunditat. Pel camí de Swann, pel camí de Guermantes; pel cantó de Marcel, pel cantó de Hegel: en ambdós casos, hem acabat fent una volta sencera a la vida.

V

BIBLIOGRAFIA

_ ADORNO, T.W. (1993). *Hegel: three studies*. Traducció: Shierry Weber NicholSEN. Cambridge, MA & London: MIT Press. 157 p. ISBN: B2948.A32 13 [*Drei Studien zu Hegel*, 1963, 1971 Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, Germany].

_____ (1992). *Notes to literature*, vol. 2. Traducció: Shierry Weber NicholSEN. Columbia University Press, 350 p. ISBN: 978-0231069137.

_ BECKETT, Samuel (1975). *Proust por Beckett*. Traducció: Bienvenido Álvarez. Madrid: Nostromo editores, 102 p. ISBN: 84-384-0009-4 [*Proust*. Nova York: Grove Press Incorporation, 1931].

_ BENJAMIN, Walter (2001). «Sobre la imatge de Proust». Traducció: Pilar Estelrich. A: *Assaigs de literatura contemporània*. Barcelona: Columna, 189 p. ISBN: 9788483006665 [«Zum Bilde Prousts». En línia. Textlog.de | Historische Texte & Wörterbücher: < [Zum Bilde Prousts | Walter Benjamin \(textlog.de\)](http://www.textlog.de/Zum_Bilde_Prousts_Walter_Benjamin) >].

_ BLANCHOT, Maurice (1959). «Le journal intime et le récit». A: *Le livre à venir*. París: Gallimard, 252-259.

_ CRAIG, Herbert E. (2016): «La recepció de Marcel Proust en la premsa castellana i catalana (1919-1935)». A *Proust a Catalunya. Lectors, crítics, traductors i detractors de la Recherche*. Edició: Xavier Pla. Barcelona: Arcàdia, 382 p. (85-99). ISBN: 978-84-946163-0-3.

_ DELEUZE, Gilles (1972). *Proust y los signos*. Traductor: Francisco Monge. Barcelona: Anagrama. 192 p. ISBN: 9788433900227.

_ DUQUE, Félix (1980). «Gadamer y la decisión de pensar». A Hans-Georg Gadamer: *La dialéctica de la autoconciencia en Hegel*. Traducció: Manuel Garrido. Sueca (València): Departamento de Lógica de la Universidad de Valencia, 1980, 62 p. (1-13). Col·lecció: Cuadernos Teorema. ISBN: 84-370-0158-7 [«Hegels Dialektik des Selbstbewusstseins». A: *Materialen zu Hegels «Phänomenologie des Geistes»*. Frankfurt del Main: Hrsg. von H. F. Fulda und D. Heinrich. Suhrkamp, 1973 (p. 217-242)].

_ GADAMER, Hans-Georg (1977). *Verdad y método. Fundamentos de una hermenéutica filosófica*. Traducció: Ana Agud Aparicio y Rafael de Agapito. Salamanca: Ediciones Sígueme, 687 p. ISBN: 84-301-0463-1 [*Wahrheit und Methode*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1975].

_____ (1980). *La dialéctica de la autoconciencia en Hegel*. Traducció: Manuel Garrido. Sueca (València): Departamento de Lógica de la Universidad de Valencia, 1980, 62 p. Col·lecció: Cuadernos Teorema. ISBN: 84-370-0158-7 [«Hegels Dialektik des Selbstbewusstseins». A

- Materialen zu Hegels «Phänomenologie des Geistes»*. Frankfurt del Main: Hrsg. von H. F. Fulda und D. Heinrich. Suhrkamp, 1973 (p. 217-242).
- _____ (2001). *Gadamer in Conversation: Reflection and Commentary*. Traducció: Richard E. Palmer. New Haven, Series: Yale Studies in Hermeneutics, 188 p. Yale University Press. ISBN: 9780300172232.
- _ HEIDEGGER, Martin (1989). *Hegel's concept of experience*. Traducció: Harper & Row, Publishers. With a section from Hegel's *Phenomenology of Spirit*. Traducció: Kenley Royce Dove. San Francisco: Harper & Row, Publishers, 155 p. ISBN: 0-06-063874-5 [*Hegels Begriff der Erfahrung*, in the volume *Holzwege*. Frankfurt del Main: Vittorio Klostermann, 1950].
- _ JAY, Martin (2005). *Songs of Experience. Modern American and European Variations on a Universal Theme*. Berkeley i Los Angeles: University of California Press, 431 p. ISBN: 0-520-24272-6 [*Songs of experience: modern American and European variation on a universal theme*, 1944].
- _ KOJÈVE, Alexandre (1982). *La dialéctica del amo y del esclavo en Hegel*. Traducció: Juan José Sebreli. Edició corregida i revisada per Alfredo Llanos. Buenos Aires: Editorial La Pleyade, 301 p. Depósito: 11723. [*Introduction à la lecture de Hegel*. París: Gallimard, 1980. Col·lecció: Tel, n. 45].
- _ NIETZSCHE, Friedrich (2022). *Crepuscle dels ídols*. Traducció: Manuel Carbonell. Martorell (Barcelona). Adesiara editorial, 183 p. Col·lecció: Vagueries, n. 28. ISBN: 978-84-16948-87-1 [*Götzen-Dämmerung oder Wie man mit dem Hammer philosophirt*. Leipzig: Verlag von C. G. Naumann, 1889].
- _ PLA, Josep (1971). *Sobre París i França. Notes sobre París. Petits assaigs sobre França*. O. C., vol. 4. Barcelona: Edicions Destino, 2a edició, 653 p. ISBN: 8497101448.
- _ PLA, Xavier (2016) (ed.). *Proust a Catalunya. Lectors, crítics, traductors i traductors de la Recherche*. Barcelona: Arcàdia, 382 p. ISBN: 978-84-94-61-63-0-3.
- _ PROUST, Marcel (2020). *Combray. Pel cantó d'en Swann, I*. Traducció: Josep Maria Pinto. Barcelona: Viena Edicions, 3a edició, 243 p. Col·lecció: El cercle de Viena. ISBN: 978-84-8330-550-8 [*Du côté de chez Swann. Combray. Un amour de Swann. Noms de pays: le nom*. París: Éditions Grasset, 1913; París, Gallimard, 1919].
- _____ (2022). *El temps retrobat II*. Traducció: Josep Maria Pinto. Barcelona: Viena Edicions, 233 p. Col·lecció: El cercle de Viena. ISBN: 978-84-18908-62-0 [*Le temps retrouvé, II*. París: Gallimard, 1927].
- _ TAYLOR, Charles (1983). *Hegel*. Cambridge: Cambridge University Press, 3a ed., 580 p. ISBN: 0 521 29199 2.